२५०३६
Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શકુન્તલા

: અનુવાદક :

રમણલાલ સોની

પ્રાપ્તિસ્થાન

કમલ પ્રકાશન મંદિર

ગૂજરાત એજન્સી, ભદ્ર, અમદાવાદ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ओ३म्
पुस्तक संख्या 64 ग/95
पञ्जिका-संख्या 27,036
पुस्तक पर सर्व प्रकार की निशानियां लगाना वर्जित है। कोई सज्जन पन्द्रह दिन से अधिक देर तक पुस्तक अपने पास नहीं रख सकते। अधिक देर तक रखने के लिये पुनः आज्ञा प्राप्त करनी चाहिये।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

स्टाक प्रमाणीकरण १९८४-१९८५

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પ્રસિદ્ધ પંડિત શ્રી ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર કૃત

શકુન્તલા

: અનુવાદક :

રમણલાલ સોની

ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः
पुस्तक सं. 64 ग/9
आगत सं. 25036
तिथि...
गुरुकुल ग्रन्थालय कांगड़ी

CHECKED 1973
Initial

પ્રાપ્તિસ્થાન

કમલ પ્રકાશન મંદિર

ગૂજરાત એજન્સી, ભદ્ર, અમદાવાદ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: પ્રકાશક :
શરદકાર્યાલય વતી
રમણલાલ સોની
મોડાસા [જિ. અમદાવાદ.]

ગૃ હિ ણી ગ્રં થ મા ળા

સંપાદકો : હીરાબેન પાઠક
રમણલાલ સોની

વ્યવસ્થાપક : ગોવિંદરાવ ભાગવત

આ ચોપડીની છૂટક કિંમત ૧-૪-૦
માળાના ગ્રાહકને રૂા. ૧-૦-૦

: મુદ્રક :
ગોવિન્દલાલ એમ. જાની
કૃષ્ણ પ્રિન્ટરી
રતનપોળ. અમદાવાદ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નિવેદન

શ્રી ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર કૃત ' શકુંતલા 'નો આ અનુવાદ છે. કવિકુલગુરુ કાલિદાસનું ' અભિજ્ઞાન શાકુંતલ ' નાટક સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સર્વોત્તમ લેખાય છે. તેનું જ આ વાર્તારૂપ સંકલન છે. એથી વિશેષ કશું કહેવાની મને જરૂર લાગતી નથી. પોતાના હજી અપ્રસિદ્ધ અનુવાદમાંથી શ્લોકો વાપરવા દેવા માટે હું ભાઈ શ્રી ઉમાશંકર જોષીનો આભારી છું.

— અનુવાદક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગૃહિણી ગ્રંથમાળા

પહેલા વર્ષનાં પુસ્તકો

૧. **સીતાવનવાસ** — પ્રસિદ્ધ પંડિત ઈશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગર કૃત અદ્‌ભુત રોમાંચક અમરકથા. ... ... [સચિત્ર]

૨. **ભારતની વીરાંગનાઓ** — પ્રેરક ભવ્ય ચરિત્રો [સચિત્ર]

૩. **સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ અને પ્રજનન** — શ્રી આરોગ્યમાળાનું પહેલું પુસ્તક – લે૦ ડૉ. દલસુખભાઈ શાહ [સચિત્ર]

૪. **શકુંતલા** — રમણલાલ સોની : અમર વાર્તા [સચિત્ર]

૫. **સુમિત્રા** — કવિવર ટાગોરની પ્રસાદી, સળંગ વાર્તા.

પાંચ પુસ્તકની એકંદર પૃષ્ટ સંખ્યા ૪૦૦

દરેક પુસ્તકની છૂટક કિંમત સવા રૂપિયો : ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકને પાંચ પુસ્તકના પાંચ રૂપિયા.

કિશોર ગ્રંથમાળા

પહેલાં વર્ષનાં પુસ્તકો

૧. **મહારાજ થયા પહેલાં** — ગૂજરાતના તપસ્વી લોકસેવક રવિશંકર મહારાજની તરુણવયની પ્રમાણભૂત જીવનકથા.
લેખક બબલભાઈ મહેતા [સચિત્ર]

છૂટક કિંમત રૂા. ૨–૦–૦ ગ્રાહકને રૂા. ૧–૮–૦

૨. **વિજ્ઞાનકથા** — કુતૂહલને ઉત્તેજે અને સંતોષે તેવાં કુદરતી રહસ્યોનો પરિચય. [સચિત્ર]

૩. **જીવનવીરો** — રાજા રામમોહનરાય, દયાનંદ સરસ્વતી, અને લો૦ ટિળકનાં પ્રેરક જીવનચરિત્રો [સચિત્ર]

૪. **ચિતોડની રાજકથા**—શ્રી અવનીન્દ્રનાથ ઠાકુરની ચિત્રાત્મક શૈલીમાં લખાયેલી ચિતોડના રાજકુળની ચિત્તાકર્ષક શૌર્યકથાઓ.

૫. **એક સળંગ લાંબી વાર્તા**—લે૦ રામનારાયણ ના. પાઠક

પાંચે પુસ્તકની છૂટક કિંમત સાડા ૭ રૂપિયા : ગ્રંથમાળાના ગ્રાહકને પાંચ પુસ્તકના પાંચ રૂપિયા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વાસંતીબહેનને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ભરત :

ચિત્રકાર : રસિકલાલ પરીખ

(બાળગોવિંદ કુબેરદાસની કંપનીનાસૌજન્યથી)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

शकुन्तला

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૧ :

જૂના વખતની વાત છે. દુષ્યન્ત નામે એક રાજા હતો. એક વખત તે સૈન્ય સામંતોને સાથે લઈને મૃગયા રમવા ગયો હતો. વનમાં મૃગની શોધમાં ભમતાં ભમતાં રાજાએ એક હરણ જોયું. તરત એણે તીર ચડાવ્યું. પણ હરણે દોટ મૂકી. રાજા રથમાં બેઠેલો હતો. તેણે સારથિને હુકમ કર્યો, ને હરણની પાછળ રથને વાયુવેગે દોડાવ્યો.

થોડી વારમાં રાજાએ મૃગને પકડી પાડ્યો. એ શરસંધાન કરવા જતો હતો, એવામાં દૂરથી બે તપસ્વીઓએ હાથ ઊંચા કરી બૂમ પાડી : ' એ આશ્રમનો મૃગ છે, એને મારશો નહિ, મહારાજ ! '

રાજાએ તરત જ સારથિને રથ થોભાવવા કહ્યું. સારથિએ લગામ ખેંચી. એટલામાં તપસ્વીઓ રથની પાસે આવી ઊભા ને બોલવા માંડ્યા : ' એને મારશો નહિ, મહારાજ ! એ આશ્રમમૃગ છે ! આપનું બાણ વજ્ર સમું કઠોર છે, એનો ઉપયોગ આવા ગરીબ પ્રાણી ઉપર કરવો ન શોભે. આપનું શસ્ત્ર દુઃખીનું દુઃખ હરવા માટે છે, નિર્દોષનો જીવ હરવા માટે નથી. '

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાજાએ શરમાઈને તરત જ બાણુ પાછું લઈ લીધું. તપસ્વીઓએ પ્રસન્ન થઈ કહ્યું: 'મહારાજ! ધન્ય છે આપના વિનયને અને ઉદારતાને! દીર્ઘાયુ હો, અદ્વિતીય પૃથ્વીપતિ પુત્રના પિતા હો!'

રાજાએ પ્રણામ કરી કહ્યું: 'બ્રાહ્મણના આશીર્વાદ માથે ચડાવું છું.'

પછી તપસ્વીઓએ કહ્યું: 'મહારાજ! આ માલિની નદીને તીરે અમારા ગુરુ મહર્ષિ કણ્વનો આશ્રમ છે. ત્યાં પધારી અમારો અતિથિસત્કાર ગ્રહણ કરો, અને અમે તપસ્વીઓ આપના બાહુબળના પ્રતાપે કેવા નિર્વિઘ્ને ધર્મ-કાર્યો કરી શકીએ છીએ તે નજરે નિહાળો!'

રાજાએ પૂછ્યું: 'મહર્ષિ આશ્રમમાં છે?'

તપસ્વીઓએ કહ્યું: 'ના, તેઓ પોતાની દીકરી શકુંતલાને અતિથિસત્કારનો ભાર સોંપી સોમતીર્થ ગયા છે.'

આમ કહી તપસ્વીઓ વિદાય થયા. પછી રાજાએ સારથિને રથ આશ્રમ તરફ હાંકવાનું કહ્યું. આશ્રમ નજીકમાં જ હતો. એટલે થોડે દૂર આવ્યા પછી રાજાએ સારથિને કહ્યું: 'આ તપોવન લાગે છે. પણે હરણાં કેવાં નિર્ભય બનીને ફરે છે, અને યજ્ઞના ધુમાડાથી આ વૃક્ષોનાં પાંદડાં કેવાં કાળાં પડી ગયાં છે! અહીં જ રથ ઊભો રાખ. આશ્રમની ધરતી પર રથમાં બેસીને જવું ઠીક લાગતું નથી. હું નીચે ઊતરી પડું છું.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આમ કહી રાજા રથમાંથી નીચે ઊતરી પડ્યો. પછી પોતાના શરીર સામે જોઈ બોલ્યો : 'સારથિ, તપોવનમાં માણસે સાદા અને નમ્ર બનીને પગ દેવો જોઈએ. માટે આ ધનુષબાણ અને આ અલંકારો તું રાખ!'

આમ કહી એણે એ બધું ઉતારીને સારથિને આપ્યું ને કહ્યું : 'ઘોડા આજે ખૂબ થાકી ગયા લાગે છે. માટે હું આશ્રમવાસીઓનાં દર્શન કરીને આવું ત્યાં સુધી તું એમને વિસામો આપ.' આમ કહી રાજાએ તપોવનમાં પ્રવેશ કર્યો.

*

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૨ :

તપોવનમાં પગ દેતાં જ રાજાની જમણી ભુજા ફરકવા લાગી. તેથી નવાઈ પામી તે મનમાં બોલવા લાગ્યો: 'આ આશ્રમ તો શાંતરસનું સ્થાન ગણાય, છતાં અહીં મારી જમણી ભુજા કેમ ફરકે છે? મને અહીં પ્રણયની નિશાની કેમ દેખાય છે? મારા જેવા માણસને અહીં એવી પ્રાપ્તિ થવાનો સંભવ કેવી રીતે હોઈ શકે? હા, પણ નસીબનાં બારણાં બધે ઉઘાડાં હોઈ શકે છે!'

રાજા મનમાં આવા વિચારો ઘોળતો હતો, એવામાં તેને અવાજ સંભળાયો: 'સખી! આ તરફ! આ તરફ!'

શ્રીકંઠનો અવાજ સાંભળી રાજાને નવાઈ લાગી. અવાજની દિશા તરફ તે આગળ વધ્યો તો તેણે ત્રણ ફૂટડી તપસ્વી બાળાઓને, કેડે ગાગર લઈ, ફૂલઝાડને પાણી પાવા આવતી જોઈ. એમની રૂપમાધુરી જોઈ રાજા આભો બની ગયો. તેને થયું: 'આ આશ્રમકન્યાઓના જેવી રૂપવતી રમણી મારા અંતઃપુરમાં પણ નથી. ખરેખર સુંદરતાની બાબતમાં વનલતા ઉદ્યાનલતાને ઝાંખી પાડી દે છે!'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આમ વિચારી તે ઝાડ હેઠળ ઊભો ઊભો કન્યાઓને જોઈ રહ્યો.

અનસૂયા અને પ્રિયંવદા નામે બે સાહેલીઓની સાથે શકુંતલાએ કુંજવનમાં આવી, ક્યારાઓને પાણી પાવા માંડ્યું. અનસૂયાએ મશ્કરીમાં શકુંતલાને કહ્યું: 'અલી શકુંતલા, પિતા કણ્વને તારા કરતાં આશ્રમનાં વૃક્ષો વધારે વહાલાં છે. નહિ તો ફૂલ સમી કોમલ એવી તને, ક્યારાઓને પાણી પાવાનું કામ સોંપે ખરા?'

શકુંતલાએ હસીને જવાબ દીધો: 'અનસૂયા, પિતાએ આજ્ઞા કરી છે માટે હું ક્યારાઓને પાણી પાવા આવી છું એવું ન ધારતી. મને પણ આ વૃક્ષો સગાં ભાંડુડાં જેવાં વહાલાં છે.'

આ જોઈ સાંભળી, રાજા મનમાં મનમાં પ્રસન્ન થઈ બોલ્યો: 'આ જ પેલી કણ્વની દીકરી શકુંતલા લાગે છે! મહર્ષિમાં વિવેકબુદ્ધિની ખામી લાગે છે, નહિ તો આવા શરીરને વલ્કલ પહેરાવે ખરા? હા, પણ જેમ ખીલેલું કમળ શેવાળને લીધે અતિ રમણીય લાગે, જેમ પૂનમનો ચંદ્રમા કલંકવાળો હોવા છતાંયે ખૂબ રૂપાળો લાગે, તેમ આ સર્વાંગસુંદર કિશોરી વલ્કલ પહેરવાથી અપૂર્વ લાગે છે! જેમની આકૃતિ પોતે સુંદર છે, તેમને ગમે તે વસ્તુ અલંકારની ગરજ સારે છે!'

શકુન્તલાએ ઝાડને પાણી પાતાં પાતાં સખીઓને કહ્યું, 'અરે, જુઓ તો ખરી પવનમાં આંબાનાં પાંદડાં કેવાં હાલે

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

છે? જાણે આંબો આંગળીઓનો ઈસારો કરી મને બોલાવતો હોય તેવું લાગે છે!' આમ કહી તે આંબા નીચે જઈને ઊભી. તે જોઈ પ્રિયંવદા હસીને બોલી : 'તું અત્યારે આંબાની ઓથે ઊભેલી માધવી લતા જેવી લાગે છે!'

એ સાંભળી શકુન્તલાએ હસીને કહ્યું, 'તું તો તારા નામ પ્રમાણે ખરેખરી મીઠાબોલી છે હોં!'

રાજા ઊભો ઊભો આ સાંભળતો હતો. પ્રિયંવદાના શબ્દો તેને સાચા લાગ્યા.

એટલામાં અનસૂયા બોલી ઊઠી: 'અલી શકુન્તલા! જો તો ખરી, આ તારી નવમલ્લિકાની વેલે રાજીખુશીથી આંબાનો આશરો લીધો છે. ખરો સ્વયંવર કર્યો એણે તો.'

શકુન્તલાએ નવમલ્લિકાની વેલ પાસે જઈ રમાડતાં કહ્યું: 'ઓહો, કેવાં શોભે છે બંને, લતા અને વૃક્ષ!'

એટલામાં પ્રિયંવદાએ હસીને અનસૂયાને કહ્યું: 'શકુન્તલા નવમલ્લિકાની પાછળ આટલી બધી કેમ મરી પડે છે, એની મને ખબર છે! એ એમ સમજે છે કે નવમલ્લિકાને જેવો ઉદાર આંબાનો આશ્રય મળ્યો, તેવો મને પણ ઉદાર વર મળશે.'

શકુન્તલા છણકો કરી એક માધવી લતાની પાસે જઈને હરખાતી બોલી: "અલી પ્રિયંવદા, તને એક ખુશ ખબર આપું. આ માધવી લતાને પગથી માથા સુધી કળીઓ બેઠી છે!' એ સાંભળી પ્રિયંવદાએ કહ્યું: 'હું પણ તને એક ખુશ ખબર આપું. થોડા વખતમાં તારાં લગ્ન થવાનાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

છે!' શકુન્તલાએ ખોટો ગુસ્સો કરી કહ્યું: 'તું તારા મનનું બનાવી કાઢેલું બોલે છે.' પ્રિયંવદાએ કહ્યું: 'ના, મેં પિતાને મોઢે સાંભળ્યું છે, તે કહું છું.' એ સાંભળી અનસૂયા હસતી હસતી બોલી: 'શકુન્તલા માધવી લતાની કેમ આટલી બધી ખબર રાખે છે તેની મને આજે સમજ પડી.' શકુન્તલાએ કહ્યું: 'માધવી લતા મારી બહેન થાય છે. પછી હું કેમ એની સંભાળ ન રાખું?' આમ કહી શકુન્તલાએ માધવી લતાને પાણી પાવા માંડ્યું. એક ભમરો માધવી લતાની નવી કળી પર બેસીને મધ ચૂસતો હતો. પાણી પડતાં તે માધવી લતાનો ત્યાગ કરી શકુન્તલાના ખીલેલા મુખને ફૂલ સમજી તેના ઉપર બેસવાનું કરવા લાગ્યો. શકુન્તલાએ હાથ હલાવી ભમરાને ઉડાડવા માંડયો, પણ હઠીલો ભમરો ખસતો ન હતો; ગુણ ગુણ ગુણ કરતો તે શકુન્તલાના હોઠ આગળ ફરવા લાગ્યો. શકુન્તલાએ બચાવો! બચાવો! કરીને મદદ માટે પોતાની સખીઓને બૂમ પાડી. જવાબમાં સખીઓએ હસીને કહ્યું: 'હવે અમે શું બચાવીએ? દુષ્યંતને બોલાવ! સૌને બચાવવાનો ભાર રાજાને મથે છે.'

શકુન્તલા ભમરાનો ત્રાસ સહન ન કરી શકવાથી ત્યાંથી પાછી ફરી, પણ ભમરો તેની પાછળ લાગ્યો. તેથી તેણે ફરી બૂમ મારી: 'બચાવો! બચાવો!' ફરી સખીઓએ કહ્યું:' 'અમે શું બચાવીએ? દુષ્યંતને બોલાવ એ તને બચાવશે.'

આ સાંભળી રાજાને થયું કે મારે પ્રગટ થવાનો આ ખરેખરો વખત છે. રાજા તરીકે પ્રગટ થવાનું તેને મન

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ન હતું. તેથી તે એકદમ કન્યાઓની સામે દોડી આવી બોલી ઊઠયો. 'કોણ છે એવો બેમાથાળો જે દુષ્ટોને દમન કરનારા રાજા દુષ્યંતના રાજ્યમાં તપસ્વી કન્યાઓને સતાવવાની હિંમત કરે છે?'

તપસ્વી કન્યાઓ, આ અજાણ્યા માણસને એકદમ પોતાની સામે આવી ઊભેલો જોઈ, પહેલાં તો જરા સંકોચ પામી ગઈ. પરંતુ થોડી વાર પછી અનસૂયા બોલી: 'નહિ, ભાઈ એવું કશું બન્યું નથી! એ તો દુષ્ટ ભમરો અમારી પ્રિય સખી શકુંતલાને સતાવતો હતો, એથી તેણે ગભરાઈને બૂમ પાડી હતી!'

આ સાંભળી, રાજાએ જરા હસીને શકુન્તલાને પૂછ્યું: 'તપમાં વૃદ્ધિ થાય છે ને?'

શકુંતલા લજ્જાથી જડ બની નીચુ મોં ઘાલી રહી. તેને મૂગી રહેલી જોઈ અનસૂયાએ તેની વતી જવાબ દીધો: 'જી, હા! તપમાં વૃદ્ધિ થાય છે, અને અત્યારે અતિથિસેવાનો લાભ મળતાં તો થાય જ છે.'

પ્રિયંવદાએ શકુંતલાની સામું જોઈ કહ્યું: 'સખી, દોડતી જઈને કુટિરમાંથી અર્ધ્યપાત્ર લઈ આવ. પાણીની જરૂર નથી, આ પાણીથી જ એમના પગ ધોઈ શકાશે.'

રાજાએ કહ્યું: 'ના, ના, આટલું બધું કરવાની જરૂર નથી. તમે મધુર સંભાષણ દ્વારા મારું જે આતિથ્ય કર્યું છે તે જ ઘણું છે. તમે બધાં થાકી ગયાં છો, તો હવે જરા વિશ્રામ કરો!' આમ કહી એ પોતે પણ બેઠો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બધાં બેઠા પછી શકુંતલા મનમાં મનમાં બોલવા લાગી: 'કેમ આજે આ અજાણ્યા અતિથિને જોઈને મારા મનમાં તપોવનને ન શોભે એવો ભાવ પેદા થાય છે?' અતિથિ કોણ છે તે જાણવા તે ખૂબ ઉત્સુક બની ગઈ.

પ્રિયંવદાએ અનસૂયાના કાનમાં કહ્યું: 'કોણ હશે આ? ચતુર છે, ગંભીર છે, અને પ્રભાવશાળી પણ છે!' અનસૂયાએ સીધો રાજાને જ પ્રશ્ન કર્યો: 'આપની વાણી અને આકૃતિ પરથી લાગે છે કે આપ કોઈ રાજ-વંશને શોભાવો છો. એ કયો વંશ છે અને કયો દેશ છે તે જાણવાની અમને ઇચ્છા છે. વળી શા કારણે આપને આ તપોવનમાં પધારવાનો પરિશ્રમ લેવો પડ્યો?'

શકુંતલાનું હૃદય આનો જવાબ સાંભળવા અધીરું બની ગયું હતું. શકુંતલાએ એને દિલાસો આપતાં કહ્યું: 'ધીર ધર, ધીર ધર, હૈયા! અધીરું થા મા!'

પોતાનો ખરો પરિચય દેવો કે નહિ તેનો વિચાર કરી લઈ રાજાએ કહ્યું: 'હે ઋષિકન્યા! હું આ રાજ્યનો ધર્માધિકારી છું. પવિત્ર આશ્રમનાં દર્શન કરવા હું અહીં આવ્યો છું!'

અનસૂયાએ કહ્યું: 'આપનાં દર્શનથી તપસ્વીઓને પણ બહુ આનંદ થશે.'

આ પ્રમાણે વાતો ચાલતી રહી, શકુંતલા અને રાજા બંનેનાં મન ચંચળ બની ગયાં હતાં, અને બંનેના ચહેરા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પર એની સ્પષ્ટ નિશાનીઓ દેખાતી હતી. અનસૂયા અને પ્રિયંવદાથી એ છૂપું રહ્યું નહિ. તેથી તેમણે શકુંતલાના કાનમાં કહ્યું: 'સખી! જો આજે પિતા આશ્રમમાં હોત તો જીવનસર્વસ્વ આપીને પણ આ અતિથિને પ્રસન્ન કરત.' જવાબમાં શકુંતલાએ ખોટો ગુસ્સો કરી કહ્યું: 'હટ્! તમે તો છો જ એવી!'

આ તરફ શકુંતલાનો પૂરો પરિચય કરવાના હેતુથી રાજાએ અનસૂયા અને પ્રિયંવદાને કહ્યું: 'તમારી સખી વિષે હું કંઈક પૂછું તો મને માફ કરશો! મહર્ષિ કણ્વ આજીવન બ્રહ્મચારી છે, અને પળેપળ ધર્મચિંતન તથા બ્રહ્મોપાસનામાં ગાળવાવાળા છે. છતાં તમારી સખી તેમની કન્યા છે એ કેવી રીતે બને?'

આ સાંભળી અનસૂયાએ રાજાને નીચે પ્રમાણે શકુંતલાનો ઇતિહાસ કહ્યો: 'વિશ્વામિત્ર ઋષિનું નામ તો આપે સાંભળ્યુંજ હશે. તેઓ મહા પ્રભાવશાળી છે. તેઓ એક સમે ગોમતીને કાંઠે કઠોર તપસ્યા કરતા હતા. એમની તપસ્યા જોઈ દેવતાઓ ડરી ગયા; તેમણે મેનકા નામે એક અપ્સરાને ઋષિની સમાધિમાં ભંગ પાડવા માટે મોકલી. મેનકાએ ઋષિના આશ્રમમાં આવી પોતાની માયાજાળ વિસ્તારી. ઋષિની સમાધિ તૂટી. એ વિશ્વામિત્ર અને મેનકા શકુંતલાનાં પિતામાતા છે. નિર્દય મેનકા તરતની જન્મેલી શકુંતલાને વનમાં ફેંકી સ્વર્ગમાં ચાલી ગઈ. શકુંતલા આ વિજન વનમાં એકલી પડી હતી. એ જોઈ એક પંખીને દયા આવી. તેણે પોતાની પાંખો હેઠળ એને ગરમાવો કર્યો,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અને એનું રક્ષણ કર્યું. એટલામાં, દૈવયોગે પિતા કણ્વ ફરતા ફરતા ત્યાં આવી ચડયા. તરતની જન્મેલી છોકરીને આમ પડેલી જોઈ તેમનું હૃદય દયાથી ભરાઈ આવ્યું. તરતજ તેઓ તેને પોતાના આશ્રમમાં લઈ આવ્યા, અને પોતાની દીકરીની પેઠે એનું લાલનપાલન કરવા લાગ્યા. એનું પહેલું લાલનપાલન એક શકુંતે — પક્ષીએ કરેલું, તેથી તેનું નામ શકુંતલા પાડવામાં આવ્યું.'

આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું: 'વાત ખરી લાગે છે. શકુંતલા અપાર્થિવ માતાની પુત્રી છે. પૃથ્વી પર આવું અલૌકિક રૂપલાવણ્ય હોવું સંભવિત નથી. ભૂતલ ઉપર કદી વીજળી પેદા થતી નથી!'

આ સાંભળી શકુંતલાએ શરમથી નીચું જોયું.

પ્રિયંવદાએ હસીને શકુંતલાની સામે નજર કરી લઈ રાજાને કહ્યું: 'હજી બીજું પણ કંઈ તમારે પૂછવું હોય એમ લાગે છે. તે પૂછોને! શરમાઓ છો શું કરવા? દિલ ચાહે તે પૂછો!'

રાજાએ કહ્યું: 'મારે એ પૂછવું છે કે તમારી સખી વિવાહ થતાં સુધી તાપસવ્રત ધારણ કરવાનાં છે કે પછી આખી જિંદગી હરિણીઓની સાથે ગાળવાનાં છે?'

પ્રિયંવદાએ કહ્યું: 'પિતા કણ્વનો સંકલ્પ છે કે યોગ્ય પાત્ર ન મળે ત્યાં લગી શકુંતલા ભલે અવિવાહિત રહે!'

આ સાંભળી રાજાને આનંદ થયો. તે મનમાં મનમાં બોલ્યો: 'એનો અર્થ એ કે હું શકુંતલાને મેળવી શકું

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અરે. ધીર ધર, ધીર ધર, હૈયા, અધીરું થા મા! જેને હું અગ્નિ ધારી બીતો હતો, એ સ્પર્શતાં શીતલ રત્ન માલૂમ પડ્યું!'

શકુંતલાએ ખોટો ગુસ્સો કરી કહ્યું: 'અનસૂયા! હું આ ચાલી. પ્રિયંવદા જે મોઢે આવે તે બોલે છે. હું હું જઈને આર્યા ગોતમીને કહી દઉં છું.'

અનસૂયાએ કહ્યું: 'પણ હજી અતિથિની સેવા તો થઈ નથી. વળી, આજે અતિથિસેવાનો ભાર તારે માથે છે એ તું કેમ ભૂલી જાય છે?'

છતાં શકુંતલા ઊભી થઈ, એટલે જ પ્રિયંવદાએ શકુંતલાને જતી રોકીને કહ્યું: 'હું નહિ જવા દઉં. મારું એક ઘડો પાણી લેણું છે— એ વસૂલ કર્યા વગર હું તને નહિ જવા દઉં!'

શકુંતલા, ગુસ્સામાં, આ દેવું વાળવા ઘડો લઈને પાણી ભરવા ચાલી. એ જોઈ રાજાએ પ્રિયંવદાને કહ્યું: 'હે તાપસકન્યા, તમારી સખી ઝાડને પાણી પાઈ પાઈને ખૂબ થાકી ગયેલી છે. એવે વખતે એને પાણી ભરવા મોકલીને વધારે થકવવી એ ઠીક નથી. રહો, હું તમારી સખીનું દેવું વાળી આપું છું.' આમ કહી તેણે આંગળીમાંથી વીંટી કાઢી પાણીની કિંમત તરીકે પ્રિયંવદાના હાથમાં મૂકી.

વીંટી પર કોતરેલું નામ વાંચી, અનસૂયા અને પ્રિયંવદા બંને નવાઈ પામી એક એકના મોં સામે જોઈ રહી. વીંટી પર પોતાનું નામ કોતરેલું છે એ વાત, વીંટી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આપતી વખતે રાજા ભૂલી ગયો હતો. હવે પોતાનો ભેદ ખુલી જવાની બીકે એ બોલી ઊઠ્યો: 'વીંટી પરનું નામ જોઈ ભુલાવામાં પડશો નહિ. હું રાજપુરુષ છું, અને રાજાએ મારા પર ખુશ થઈ મને પોતાના નામવાળી આ વીંટી ભેટ આપેલી છે.'

પણ પ્રિયંવદા એમ ભોળવાય એવી નહોતી. તે બોલી: 'જી, તો પછી આ વીંટી આંગળી પર જ રાખો! તમારા શબ્દમાત્રથી હું મારી સખીનું દેવું માંડી વાળું છું.' પછી જરા હસતાં હસતાં શકુંતલાની સામે જોઈ એ બોલી: 'સખી શકુંતલા, આ મહાશય, ના, મહારાજ તને દેવામાંથી છોડાવે છે. હવે તું જઈ શકે છે.'

પણ શકુંતલાએ કહ્યું: 'જવું, ન જવું મારી મરજીની વાત છે!'

રાજા શકુંતલાની સામે જોઈ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે મને એના તરફ જેવી લાગણી થાય છે, એવી એને મારા તરફ થતી લાગે છે. એટલે જ એ મારી સાથે વાત કરતાં શરમાય છે, પણ હું વાત કરતો હોઉં છું ત્યારે એકચિત્તે સાંભળી રહે છે. આંખે આંખ મળતાં, તરત મોં ફેરવી લે છે, અને છતાં પછી તરત મારા સામું જુએ છે. પ્રેમ પેદા થયા વગર આવું બને નહિ!'

એટલામાં તપોવનમાં કોલાહલ જાગ્યો; ને બૂમો સંભળાવા માંડી: 'હે તપસ્વીઓ! રાજા દુષ્યંત સેના લઈને મૃગયા રમવા નીકળ્યો છે, અને આપણા તપોવન પાસે આવી પહોંચ્યો છે. માટે તપોવનનાં પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવા બધા તૈયાર થઈ જાઓ! વળી એક જંગલી હાથી,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાજાનો રથ જોઈને ભડકયો છે, ને બધું ખેદાનમેદાન કરતો આપણા ધર્મારણ્યમાં પેઠો છે!'

આ સાંભળી તાપસકન્યાઓ ભયભીત બની ગઈ. રાજા ગુસ્સે થઈને મનમાં મનમાં બોલ્યો: 'મારા અનુચરો મને શોધતા આવી લાગ્યા છે, ને તપોવનને ત્રાસ પહોંચાડે છે. જાઉં, હમણાં ને હમણાં એમને રોકું.' તેણે તાપસ કન્યાઓને કહ્યું: 'તમે અહીંથી કુટિરમાં જતાં રહો! હું તપોવનનો ત્રાસ દૂર કરવા જાઉં છું.

અનસૂયા ને પ્રિયંવદાએ જતાં જતાં કહ્યું: 'મહારાજ! જાઓ, પણ ફરી અમને દર્શન આપવા આવવાની શરતે! હજી અમે આપનો ઉચિત અતિથિસત્કાર પણ કરી શકયાં નથી, તેથી અમને શરમાવા જેવું લાગે છે.'

રાજાએ કહ્યું: 'ના, ના, તમારાં દર્શનમાત્રથી મારો પૂરો સત્કાર થયો છે.'

બધાં પોતપોતાને રસ્તે પડયાં. પણ બેચાર ડગલાં ગયા પછી શકુંતલા ખોટે ખોટું બોલી: 'અલિ અનસૂયા! મને પગે કાંટો વાગ્યો છે, મારાથી જલદી ચલાતું નથી, અને જોને, મારો આ છેડો ઝાડની ડાળમાં ભરાઈ ગયો છે, જરા ઊભી રહે, હું છોડવીને આવું છું.'

આમ કહી, છેડો છોડવવાના બહાને તે પાછળ રોકાઈ ગઈ, અને તીરછી આંખે રાજાની સામે જોઈ રહી.

રાજા પણ મનમાં મનમાં બોલવા લાગ્યો કે 'શકુંતલાને જોયા પછી હવે મને નગરમાં પાછા જવાનું મન થતું નથી. માટે તપોવનની નજીકમાં જ મારા ડેરાતંબૂ નાખું!'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૩ :

રાજાએ મૃગયા રમવા નીકળતી વખતે પોતાના ખાસ દોસ્ત માધવ્ય નામે બ્રાહ્મણને પોતાની સાથે લીધો હતો. રાજાના સહચરો બહુ વિલાસી અને સુખિયા બની જાય એ સ્વાભાવિક છે. મોજશોખ સિવાય એમને બીજું કંઈ સૂઝતું નથી. ખાવાપીવામાં કે સૂવાબેસવામાં જરા પણ તકલીફ પડે તો એમનાથી સહન થતું નથી. માધવ્ય રાજધાનીમાં ચેનબાજી ઉડાવતો હતો, પણ જંગલમાં એને એ મોજશોખ પૂરો પડતો નહોતો, તેથી એ બહુ હેરાન થતો હતો.

એક દિવસ સવારે માધવ્ય પથારીમાંથી ઊઠતાં જ મનમાં મનમાં બબડવા લાગ્યો: ' આ શિકારપ્રિય રાજાનો દોસ્તદાર બનીને હું તો મરી ગયો. રોજ સવારે શિકારમાં નીકળવાનું ને પેલું મૃગ, પેલો વરાહ, પેલો સિંહ એમ કરતા કરતા બપોર લગી વગડામાં રખડવાનું! ઉનાળામાં ઘણાંખરાં નદીતળાવો સુકાઈ ગયાં હોય છે — ક્યાંક થોડું પાણી હોય છે તો એમાં ઢગલો ઝાડનાં પાંદડાં પડ્યાં હોય છે, તેથી એ કડવું ને બેસ્વાદ બની ગયું હોય છે. પણ એવું જ પાણી પીને તરસ મટાડવી પડે છે. ખાવાનું તો કોઈ દિવસ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નિયમિત મળતું જ નથી. અને ખોરાક પણ દરરોજ એક જ જાતનો — તેયે જેવો તેવો પકાવેલો ! સવારથી તે માથે સૂરજ આવે ત્યાં લગી, ઘોડાની પીઠ પર ચડીને ભમવાનું, તેથી શરીરના સાંધેસાંધા એવા દુખે છે કે રાતે નિરાંતે ઊંઘ પણ આવતી નથી. પાછલી રાતે ઊંઘ આવે છે, પણ શિકારીઓનો કોલાહલ સાંભળી ઊંઘ ઊડી જાય છે. આ હેરાનગતિનો જલદી અંત આવે એવું પણ લાગતું નથી. પેલે દિવસે પાછળ રહી ગયા, ને અમારા રાજાસાહેબ એકલા એક મૃગની પાછળ આગળ વધતાં તપોવનમાં ઘૂસ્યા અને ત્યાં અમારાં કમનસીબે તેમને શકુંતલા નામે એક તાપસ-કન્યા મળી ! એ છોકરીને જોઈ છે ત્યારથી નગરમાં જવાનું તેઓ નામ જ લેતા નથી.'

માધવ્ય આવા વિચારો કરતો હતો, એવામાં મૃગયાના વેશમાં રાજાને તેણે પોતાની પાસે આવતો જોયો. 'આજનો દિવસ આરામ મળે તો સારું !' એવો વિચાર કરી તે હાથપગ ભાંગી ગયા હોય તેવો દેખાવ કરીને પડી રહ્યો. પછી, રાજા પાસે આવ્યો, એટલે અતિશય કટાણું મોં કરી બોલ્યો : 'દોસ્ત ! મારું આખું શરીર ભાંગી પડ્યું છે, હાથ લાંબો કરવાની પણ મારામાં શક્તિ નથી. એટલે માત્ર જીભથી જ હું તને આશીર્વાદ આપું છું.''

માધવ્યને આવી રીતે પડેલો જોઈ રાજાએ પૂછ્યું : 'દોસ્ત, શાથી તારું શરીર ભાંગી ગયું છે !'

માધવ્યે કહ્યું : 'શાથી વળી શું ? હાડકાં ભાંગી નાખનારો પોતે હવે મને સૂવાનું કારણ પૂછે છે ?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાજાને કંઈ સમજ પડી નહિ.

માધવ્યે કહ્યું : 'નદીતીરે ઊગેલું બરુ વાંકું વળી જાય છે તે શું પોતાની ઇચ્છાથી વાંકું વળી જાય છે, કે પછી નદીના પ્રવાહને લીધે ?'

રાજાએ કહ્યું : 'નદીના પ્રવાહને લીધે.'

માધવ્યે કહ્યું : 'તો એવું મારું છે.'

રાજાએ કહ્યું : 'કેવી રીતે ?'

માધવ્યે કહ્યું : 'હું બ્રાહ્મણનું ફરજન છું. તમારી સાથે આખો દિવસ જંગલમાં રખડી રખડીને મારા સાંધા ઢીલા થઈ ગયા છે ને આખું શરીર ભાંગી પડયું છે. એટલે આજે હાથ જોડીને વિનંતિ કરું છું કે મને એક દિવસ આરામ લેવા દો.'

આ સાંભળી રાજા મનમાં મનમાં બોલવા લાગ્યો : 'શકુંતલાને જોઈ છે ત્યારથી મારો પણ મૃગયાનો ઉત્સાહ ઓછો થઈ ગયો છે. ધનુષ પર બાણ ચડાવું છું, પણ મૃગને મારવાની હિંમત ચાલતી નથી. મૃગની ચંચળ આંખો જોઈને શકુંતલાની આંખો યાદ આવે છે!' તેથી તે બોલ્યો : 'ભલે, તો દોસ્તનું વચન માન્ય રાખું છું!'

આ સાંભળતાં, માધવ્યે ખુશ ખુશ થઈ 'ઘણું જીવો!'-નો આશીર્વાદ આપી ચાલવા માંડયું. એટલે રાજાએ કહ્યું : 'દોસ્ત, એક વાત કરવી છે!'

માધવ્ય તરત કાન માંડી ઊભો રહ્યો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાજાએ કહ્યું : દોસ્ત, એક સાવ સહેલા કામમાં તારે મને મદદ કરવી પડશે.'

માધવ્યે ખુશ થઈ કહ્યું : 'સમજી ગયો—મોદક ભક્ષણના કામમાં! ગભરાશો નહિ, હું એ કામમાં ખરેખરો નિપુણ છું! મારે માટે એ સાવ સહેલું કામ છે!'

'ના રે ના, એ નથી.' કહી રાજાએ સેનાપતિને બોલાવવા માણસ મોકલ્યો.

સેનાપતિએ તરત જ હાજર થઈને કહ્યું: 'મહારાજનો જય હો! મૃગયાની બધી તૈયારીઓ થઈ ગઈ છે. માત્ર આપની રાહ જોવાય છે!'

રાજાએ કહ્યું : 'આજે માધવ્યે મારું મન મૃગયા પરથી હઠાવી દીધું છે.'

સેનાપતિએ કહ્યું : 'માધવ્ય? અરે મહારાજ! એના બોલવાનું ક્યાં ઠેકાણું છે? મૃગયાથી લાભ છે કે નુકસાન, તેનો આપ જ વિચાર કરી જુઓને -- જુઓ, પહેલું તો મૃગયાથી સ્થૂલતા અને જડતાનો નાશ થાય છે, શરીર ખૂબ ચપળ અને કાર્યકુશળ બને છે. બીક લાગે કે ક્રોધ ચડે ત્યારે પ્રાણીના મનની હાલત કેવી થાય છે તે નજરોનજર જોવા મળે છે. વળી દોડતા લક્ષ્યને વીંધવાની તાલીમ મળે છે—બાણવળીને આથી બીજું શું જોઈએ? માટે, મહારાજ! મૃગયાને વ્યસનમાં ગણી કાઢવું એ મોટી ભૂલ છે.'

આ સાંભળી માધવ્ય ખોટો ગુસ્સો કરીને બોલ્યો : 'અરે નરાધમ! હવે બસ કર! હું મારાં દિવ્ય ચક્ષુથી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જોઈને કહું છું કે તું વગડામાં રખડતાં રખડતાં એક દિવસ માણસખાઉ રીંછનો કોળિયો થવાનો છે !'

બંનેને આમ લડતા જોઈ રાજાએ સેનાપતિને કહ્યું : 'વાત એમ છે કે અત્યારે આપણે તપોવનની નજીકમાં મુકામ કર્યો છે, તેથી મને તમારી વાત ગમતી નથી. પાડાઓને નિરાંતે જળક્રીડા કરવા દો, હરણાંને ઝાડની છાયામાં વિસામો લેવા દો, ભૂંડોનાં ટોળાંને નિર્ભય બની ચરવા દો, અને મારા કામઠાંને પણ આરામ લેવા દો. જે લોકો વનમાં ઊપડી ગયા હોય તેમને પાછા બોલાવી લો ને તપોવનને જરાયે ત્રાસ ન પહોંચે તેવું સૌને કહી દો !'

'જેવી આજ્ઞા !' કહીને સેનાપતિ ગયો.

પછી રાજા અને માધવ્ય, પાસેના એક લતામંડપમાં પેસીને શીતલ શિલાખંડ ઉપર બેઠા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૪ :

આવી રીતે બંને એકાંતમાં બેઠા પછી રાજાએ માધવ્યને કહ્યું: 'દોસ્ત! જોવા જેવી ચીજ તેં જોઈ નથી, પછી તારી આંખો શા કામની ?'

માધવ્યે કહ્યું: 'કેમ, હું તમને નથી દેખતો શું ?'

રાજાએ કહ્યું: 'મને દીઠે શું વળ્યું ? તેં શકુંતલાને જોઈ છે ?'

માધવ્યે ગંમત કરવા કહ્યું: 'આ શું બોલો છો, દોસ્ત ? તપસ્વી કન્યામાં મન ?'

રાજાએ કહ્યું: 'શકુંતલા ભલે તપોવનમાં ઊછરી, પણ એ તપસ્વી કન્યા નથી. એ રાજર્ષિ વિશ્વામિત્રની કન્યા છે. મેનકા એની માતા છે!'

માધવ્યે શકુંતલા ઉપર રાજાનો ઊંડો પ્રેમ જોઈ કહ્યું: જેમ મિષ્ટાન્નથી મન ભાગી ગયા પછી ખારું ખારું ખાવાનું મન થાય છે તેવી રીતે હવે તમારું મન શકુંતલા પર પણ ચોંટયું છે.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

६ ४ ग १ २५०३६
Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
१५

રાજાએ કહ્યું: 'ના દોસ્ત, તેં એને જોઈ નથી, તેથી આવું બોલે છે. બાકી હું ખાતરીથી કહું છું કે પહેલાં વિધાતાએ ચિત્ર દોર્યું હશે, ને પછી આને સરજાવી હશે. અથવા તો પછી મનમાં મનમાં બધી મનપસંદ સામગ્રી ભેગી કરી, મનમાં મનમાં બધાં અંગોપાંગોની રચના કરી, મનમાં મનમાંજ તેનું શરીર ઘડ્યું હશે. હાથ વડે ઘડ્યું હોય તો શરીર આવું કોમલ અને આવું લાવણ્યભર્યું ન હોય. ભાઈ રે! ખરેખર આ એક અદ્ભુત સ્ત્રીરત્ન છે! એનું રૂપ વણસૂંઘ્યા પુષ્પ સમું છે, વણવીંધ્યા નવીન રત્ન સમું છે, વણચાખ્યા મધુ સમું છે, જન્મોજન્મનાં પુણ્યોના અખંડ ફળ સમું છે. કોણ જાણે કયા ભાગ્યશાળીના હાથમાં આ નિર્મળ રૂપનું સમર્પણ થશે!'

આ સાંભળી નવાઈ પામી માધવ્યે કહ્યું: 'તો દોસ્ત, જલદી જલદી પરણી નાખો! વિચાર કરવા રહેશો તો આવી રૂપાળી ફૂટડી કન્યા કોઈ મૂઢ તપસ્વીના હાથમાં જઈ પડશે.'

રાજાએ કહ્યું: 'પણ મહર્ષિ કણ્વ અત્યારે આશ્રમમાં નથી.'

માધવ્યે કહ્યું: 'તો તો સરસ! હં, પણ એને તમારા પર કેવી લાગણી છે?'

રાજાએ કહ્યું: 'લાગણી તો દેખાય છે. મારી સાથે વાત કરતાં શરમાતી હતી, હું વાત કરતો હતો ત્યારે કાન માંડી સાંભળી રહેતી હતી. જતાં જતાં મને તે વાગ્યું, કહીને ઊભી રહી, અને વલ્કલનો છેડો ઝાડમાં ભરાઈ ગયો છે કહી, તે છોડવવાના બહાને પૂંઠળ ફરી મારી સામું ટગર ટગર જોઈ રહી!'

पुस्तकालय
CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar
गुरुकुल कांगड़ी

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માધવ્યે કહ્યું : ‘ બસ, તો તમારું નસીબ જોર કરે છે. તમને જોઈ તપોવનનું ઉપવન બની ગયું !’

રાજાએ કહ્યું : ‘ દોસ્ત, મારે તપોવનમાં થોડા દિવસ રહી જવું છે. શું બહાનું કાઢીને રહું ? ’

માધવ્યે કહ્યું : ‘ બીજું બહાનું શા માટે ? તમે રાજા છો, તપોવનમાં જઈને તપસ્વીઓને કહો કે હું રાજમાગણું વસૂલ કરવા આવ્યો છું. એ નહિ મળે ત્યાં લગી હું અહીંથી જવાનો નથી. ’

રાજાએ કહ્યું : ‘ પણ તપસ્વીઓ એવું રાજમાગણું ક્યારે આપે છે ? તેઓ તો તપસ્યાનો છઠ્ઠો ભાગ રાજાને આપે છે. એમાં વસૂલ કરવાનું શું ? ’

એટલામાં નોકરે આવીને કહ્યું કે ‘ બહાર બે ઋષિકુમારો આવી ઊભા છે. ’

રાજાએ તરત જ તેમને અંદર બોલાવ્યા, ને તેમના માનમાં ઊભા થઈ, પ્રણામ કરી તેમને આવવાનું કારણ પૂછ્યું.

ઋષિકુમારોએ કહ્યું : ‘ મહારાજ ! મહર્ષિ કણ્વની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ રાક્ષસો અમારા યજ્ઞમાં વિઘ્ન નાખે છે. એટલે મહર્ષિ પાછા આવે ત્યાં સુધી આપ તપોવનમાં રહીને અમારું રક્ષણ કરો, તો અમારા પર ભારે ઉપકાર થશે. ’

આ સાંભળી માધવ્ય બોલી ઊઠ્યો : ‘ દોસ્ત, ભાવતું ’તું ને વૈદે કહ્યું ! ’

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પછી રાજાએ 'હું હમણાં જ આવું છું' કહી ઋષિકુમારોને વિદાય કર્યા.

સંકટમાં આવી પડેલાની વહારે ધાવાની રાજાની આતુરતા જોઈ ખુશ થતા ઋષિકુમારો પાછા ફર્યા.

પછી રાજાએ માધવ્યને કહ્યું : 'શકુંતલાનું સુખ નિહાળવાનું મન હોય તો ચાલ મારી સાથે!'

માધવ્યે કહ્યું : 'મન તો બહુ છે, પણ રાક્ષસોનું નામ સાંભળી મન ઊઠી જાય છે! તમારી સાથે રાખો તો આવું!'

એટલામાં વૃદ્ધ રાણીએ મોકલેલો એક દૂત ત્યાં આવી ઊભો. તેણે કહ્યું : 'મહારાજ! રાણીમાતાએ કહેવડાવ્યું છે કે આજથી ચોથે દિવસે મારે એક વ્રત છે માટે એ પહેલાં તમે ત્યાં આવી જજો!'

એક તરફ તપસ્વીઓનું કામ છે, બીજી તરફ ગુરુજનની આજ્ઞા છે. બંનેમાંથી એકેનું ઉલ્લંઘન કરાય તેમ નથી. રાજા શું કરવું તેના વિચારમાં પડી ગયો.

માધવ્યે હસીને કહ્યું : 'ત્રિશંકુની પેઠે વચમાં ઊભા રહો!'

થોડી વાર વિચાર કરી રાજાએ કહ્યું : 'માએ તને પુત્ર કહી માન્યો છે. માટે તું નગરમાં પાછો જા, ને માતાનું પુત્રકાર્ય કર! મારી વતી તેમને કહેજે કે હું તપસ્વીઓના કામમાં રોકાયેલો છું, તેથી આવી શકયો નથી.'

માધવ્ય ખુશ થઈ ગયો. તે બોલ્યો : 'ભલે. હું જાઉં છું પણ હું રાક્ષસોથી બી ગયો એવું તમે માનતા

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હો તો તમે ખાંડ ખાઓ છો! પણ હવે હું રાજાનો નાનો ભાઈ ગણાઉં છું, એટલે રાજાના નાના ભાઈને શોભે એવા દબદબાપૂર્વક હું અહીંથી જવાનો.'

રાજાએ કહ્યું : 'મારે વધારે અનુચરોનું કામ નથી. બધું લાવલશ્કર હું તારી સાથે પાછું મોકલું છું.'

માધવ્યે કહ્યું : 'સરસ! આજે હું યુવરાજ થયો!'

પછી રાજાને વિચાર આવ્યો કે માધવ્ય રાજધાનીમાં જાય છે, પણ એનો સ્વભાવ બહુ ચંચળ છે. કદાચ શકુંતલાની વાત અંતઃપુરમાં કહી દેશે તો? આમ વિચારી તેમણે માધવ્યને હાથ પકડી કહ્યું : 'દોસ્ત, ઋષિમુનિઓએ તપોવનમાં રોકાવાનું કહ્યું છે. એટલે રોકાઉં છું. બાકી શકુંતલાની ખાતર નથી રોકાતો. શકુંતલા વિષે મેં તને કહ્યું એ તો ખાલી ગંમત કરતો હતો, તું સાચું ન માની લેતો.'

માધવ્યે કહ્યું : 'મેં એક અક્ષરે સાચો માન્યો હોય તો ને?'

પછી રાજાએ તપોવનમાં પ્રવેશ કર્યો, અને માધવ્ય લાવલશ્કર લઈને રાજધાની તરફ વિદાય થયો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૫ :

રાજા રાત ને દિવસ શકુંતલાની ચિંતામાં ડૂબેલો રહેતો હતો, ને દિવસે દિવસે કૃશ ને દુર્બળ થતો જતો હતો. કોઈ પણ કામમાં એને ઉત્સાહ રહ્યો નહોતો. ખાવા-પીવામાં, સૂવાબેસવામાં, કશામાં એનું મન નહોતું. 'ક્યાં જાઉં તો શકુંતલા જોવા મળે!' આવું જ એ સતત ધ્યાન કર્યા કરતો. પરંતુ વખતે તપોવનવાસીઓ પોતાના મનની વાત જાણી જાય એ બીકે તે સતત ચેતતો રહેતો હતો.

એક દિવસ બપોરે રાજા એકાંતમાં બેઠો બેઠો વિચાર કરતો હતો કે તપસ્વીઓનું કામ પૂરું થતાં તેઓ મને ઘેર જવાની રજા આપશે ત્યારે મારી શી દશા થશે? વિચાર કરતાં કરતા શકુંતલાને મળવાની તેને પ્રબળ ઇચ્છા થઈ આવી. તે ઊભો થયો અને માલિની નદીના કાંઠા પરના શીતળ લતામંડપ તરફ ચાલ્યો.

બીજી તરફ શકુંતલાની દશા પણ રાજાના જેવી જ થઈ હતી. અનુસૂયા અને પ્રિયંવદા તેને નદીકાંઠાના લતા-મંડપમાં ગઈ હતી, અને ત્યાં એક શિલાખંડ ઉપર કૂણાં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

નવાં પાંદડાં અને ભીનાં કમળપત્રોની પથારી કરી તે પર તેને સુવાડી, તેની સેવાચાકરી કરતી હતી.

રાજા લતામંડપ પાસે આવી પહોંચ્યો. જરીક લતાને ખસેડી તેણે અંદર નજર કરી. શકુંતલાને જોઈ તેની આંખો ઠરી. પછી તે કાન માંડી, અંદર શું વાત થાય છે તે સાંભળી રહ્યો.

આ તરફ અનસૂયા અને પ્રિયંવદા ભીના શીતલ કમલનાં પાંદડાં વડે શકુંતલાને પવન નાખતી હતી અને પૂછતી હતી : ' આ પવન કેવો લાગે છે ? '

શકુંતલા દુષ્યંતના વિચારોમાં એવી ડૂબી ગઈ હતી કે એને બહારનું કશું ભાન નહોતું. તે બોલી : ' ક્યાં છે પવન ? '

રાજા મનમાં મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે શકુંતલાનું શરીર સારું નથી, પણ શાથી સારું નથી. ઉનાળાના તાપને લીધે ? કે પછી જેવું મારું થયું છે તેવું જ એનું થયું છે ?

પ્રિયંવદાએ અનસૂયાના કાનમાં કહ્યું : ' સખી, રાજા દુષ્યંતને જોયો ત્યારની શકુંતલા બદલાઈ ગઈ છે. એને લીધો તો એની આવી દશા નહિ થઈ હોય ? ' અનસૂયાએ શકુંતલાને જ પૂછ્યું : ' તારું શરીર વધારે ને વધારે ખરાબ થતું જોઈ તને એક સવાલ પૂછવાનું મન થાય છે. '

શકુંતલાએ કહ્યું : ' શું પૂછવું છે ? '

અનસૂયાએ કહ્યું : ' તારા મનમાં શું છે એની અમને લગીરે ખબર નથી. પરંતુ પુસ્તકોમાં વિરહીની દશાનું

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જેવું વર્ણન આવે છે તેવી અમને તો તારી દશા થઈ લાગે છે. માટે તને શું થયું છે તે કહે. રોગની ખબર ન પડે ત્યાં લગી તેની દવા કેવી રીતે થાય ?'

પ્રિયંવદાએ પણ અનસૂયાને ટેકો આપી કહ્યું : 'મનનું દુઃખ મનમાં રાખવાથી શો ફાયદો છે ? રોજ રોજ તું સુકાતી જાય છે. હવે તારા શરીરમાં રહ્યું છે શું તે ? લાવણ્ય ગયું, લાવણ્યની છાયા રહી છે.'

રાજા આ સાંભળી મનમાં મનમાં બોલ્યો : 'પ્રિયંવદાની વાત સાચી છે. શકુંતલા ખૂબ ગળી ગઈ છે, ને નિસ્તેજ બની ગઈ છે. પણ નવાઈ જેવું છે કે એને આવી સુકાયેલી જોઈનેયે મારું મન ઠરે છે.'

છેવટે શકુંતલાએ મનની વાત છુપાવવી અશક્ય લાગવાથી, દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી કહ્યું : 'સખી ! તમને નહિ કહું તો પછી કોને કહીશ ? પણ વાત કહીને તમને કેવળ દુઃખી કરવા સિવાય હું બીજું કંઈ જ કરી શકવાની નથી.'

બંને સખીઓએ કહ્યું : 'એટલા માટે તો અમે આટલી જીદ કરીએ છીએ. સ્વજનની આગળ દુઃખ પ્રગટ કરવાથી દુઃખનો ભાર હળવો થાય છે.'

શકુંતલા શું કહે છે તે જાણવા રાજા વ્યગ્ર બની ગયો.

શકુંતલાએ કહ્યું : 'જ્યારથી મેં એ રાજર્ષિને જોયા છે'— આટલું બોલી તેણે લજ્જાથી નીચું જોયું. તેનાથી આગળ બોલાયું નહિ.

સખીઓએ કહ્યું : 'બોલ, બોલ, શરમાય છે શું કરવા ?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શકુંતલાએ કહ્યું: 'ત્યારથી મારું મન એમનામાં લાગ્યું છે, ને મારી આ દશા થઈ છે.' બોલતાં બોલતાં તેની આંખો ભીની થઈ ગઈ.

બંને સખીઓએ ખુશ થઈ કહ્યું: 'કંઈ ખોટું નથી થયું. મહાનદી સાગર છોડીને બીજે ક્યાં જવાની હતી?'

આ સાંભળી રાજા બોલ્યો: 'હાશ! આટલે દિવસે મારો જીવ ઠર્યો!'

શકુંતલાએ કહ્યું: 'મારાથી આ વેદના નથી વેઠાતી. હવે તો જીવ જતો રહે તો છૂટું!'

પછી બંને સખીઓ એકબીજાના કાનમાં વાતો કરવા લાગી. પ્રિયંવદાએ કહ્યું: 'આનો કોઈ ઉપાય તરત કરવો જોઈએ.'

અનસૂયાએ કહ્યું: 'તરતમાં તરત અને ગુપ્તમાં ગુપ્ત!'

પ્રિયંવદાએ કહ્યું: 'ગુપ્તતા વિષે મને શંકા છે, બાકી તરત તો બને. જોતી નથી, શકુંતલાને જોઈ છે ત્યારના એ રાજાજી પણ કેવા દિવસે દિવસે ગળતા જાય છે?'

પછી બંને સખીઓએ શકુંતલા પાસે એક પ્રણયપત્રિકા લખાવી, ફૂલોના ગુચ્છામાં તે રાજાને પહોંચાડવાનું નક્કી કર્યું, ને શકુંતલાને કહ્યું: 'મનમાં મનમાં એ પ્રણયપત્રિકા ગોઠવી કાઢ!'

શકુંતલાએ કહ્યું: 'ગોઠવું છું, પણ અનાદર થવાની બીકે મારું હૃદય કાંપે છે.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ સાંભળી રાજા હસીને મનમાં મનમાં શકુંતલાને ઉદ્દેશીને બોલ્યો : 'અરે સુન્દરી ! તું જેના અનાદરની બીકે કાંપે છે, એ તને મળવા અધીરો અધીરો બની ગયો છે. તું કેમ ભૂલી જાય છે કે રત્ન કોઈની શોધ કરવા જતું નથી, પણ રત્નની જ બધા શોધ કરતા હોય છે.'

અનસૂયા અને પ્રિયંવદાએ પણ શકુંતલાને કહ્યું : 'અરે ભોળી ! કોઈ શરદઋતુની ચાંદની આડી છત્રી ધરતું હશે !'

શકુંતલાએ થોડી વાર વિચાર કરીને કહ્યું : 'પત્રિકા તો મેં ઘડી કાઢી, પણ લખું શા વડે, અને શા ઉપર લખું ?'

પ્રિયંવદાએ કહ્યું : 'કેમ શા ઉપર ? શા કમળપત્ર ઉપર લખ.'

લખ્યા પછી શકુંતલાએ સખીઓને કહ્યું : 'જુઓ, સાંભળો, બરાબર લખાયું છે કે નહિ ?' આમ કહી એણે વાંચવા માંડ્યું : 'હે નિર્દય, તારા મનની મને ખબર નથી, પણ હું તારી પાછળ રાતદિવસ છું—'* આટલું સાંભળતાં રાજા એકદમ લતાની ઓથેથી બહાર નીકળી શકુંતલાની સામે આવી ઊભો ને બોલ્યો : 'હે સુન્દરી ! તું તપે છે, પણ હું બળું છું !'

અનસૂયા અને પ્રિયંવદા રાજાને જોઈ ખુશ થઈ ગઈ, અને તેમને માન આપવા ઊભી થઈ. શકુંતલા પણ રાજાને

હૃદય તારું ન જાણું પણ મુજના તો મનોરથો પામ્યા.
અંગોને તપવે સ્મર, નિર્દય ! દિવસેય રાતેય.

અંક ૩ શ્લો. ૧૩

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માન આપવા ઊભી થવા ગઈ. પણ રાજાએ તેને વારતાં કહ્યું: ‘હે સુન્દરી! ઊભા થવાની જરૂર નથી. તારાં દર્શન થયાં, એટલે મારો સત્કાર થઈ ગયો છે.’

પછી સખીઓએ રાજાને શિલાખંડ ઉપર બેસાડ્યો.

શકુંતલા ખૂબ શરમિંદી બનીને મનમાં મનમાં બોલવા લાગી: ‘સ્વસ્થ થા, સ્વસ્થ થા, હૃદય! જેને મળવા તું આટલું અધીરું થયું હતું, તેને જોઈ તું અત્યારે આટલું અસ્વસ્થ શું કરવા થાય છે!’

રાજાએ અનસૂયા અને પ્રિયંવદાની સામે જોઈ કહ્યું: ‘આજે તમારી સખી બહુ અસ્વસ્થ લાગે છે.’

બંનેએ મોં મલકાવીને કહ્યું: ‘હમણાં સ્વસ્થ બની જશે.’

પછી અનસૂયાએ કહ્યું: ‘મહારાજ! કહે છે કે રાજાઓને ઘણી રાણીઓ હોય છે, પણ બધી માનીતી હોતી નથી. એટલે જોજો, પાછળથી અમારી સખીને માટે અમારે મન બાળવું ન પડે!’

રાજાએ કહ્યું: રાજાઓને ઘણી રાણીઓ હોય છે એ વાત સાચી છે. પરંતુ હું તમને ખરા દિલથી કહું છું કે તમારી સખી મારા જીવનનું ધન બનીને રહેશે.’

બંને સખીઓએ કહ્યું: ‘હાશ! હવે અમને નિરાંત વળી!’

આમ વાતો ચાલે છે એવામાં પ્રિયંવદાએ લતામંડપની બહાર નજર નાખીને કહ્યું: ‘અનસૂયા! પેલું મૃગલું બહાવરું બની આમતેમ નજર નાખે છે–– એની માને શોધતું લાગે છે. હું એને એની માની પાસે પહોંચાડી આવું.’

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અનસૂયાએ કહ્યું : 'તું એકલી એને નહિ પકડી રાખી શકે, ચાલ, હું પણ તારી સાથે આવું છું.'

આમ કહી બંનેએ જવા માંડયું. એ જોઈ શકુંતલા બોલી : 'અરે! મને અહીં એકલી મૂકીને જાઓ છો!'

સખીઓએ કહ્યું : ' એકલી ક્યાં છે? પૃથ્વીપતિ તો તારી પાસે બેઠા છે!' આમ કહી તેઓ હસતી હસતી જતી રહી.

શકુંતલા સખીઓના જવાથી ચિંતાતુર બની ગઈ. એ જોઈ રાજાએ કહ્યું : 'હે સુન્દરી! સખીઓ ગઈ તેથી આટલી મૂંઝાય છે શું કરવા? હું તારી સખીના સ્થાને છું. તું જે ફરમાવે તે કરવા તૈયાર છું.'

શકુંતલાએ કહ્યું : 'મહારાજ! તમે મોટા માણસ કહેવાઓ. આ અભાગણીને વગરકારણે શું કરવા અપરાધમાં નાખો છો?'

આમ કહી એણે પથારીમાંથી ઊઠીને જવા માંડયું.

રાજા બોલી ઊઠયો : 'અરે, આ શું કરે છે? તારા શરીર સામું જો, માથા પર કેવો તાપ તપે છે એ જો!' આમ કહી એણે એનો હાથ પકડી લીધો.

શકુંતલાએ કહ્યું : 'મહારાજ! આ શું કરો છો? છોડી દો — મને જવા દો! તમે મને કેમ પકડો છો? હું તમને અધીન નથી!'

તરત જ રાજાએ શરમાઈને તેનો હાથ છોડી દીધો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એટલે શકુંતલાએ કહ્યું : ' મહારાજ ! તમે કેમ શરમાઈ ગયા ? હું તમને કશું કહેતી નહોતી, હું તો દૈવનો તિરસ્કાર કરતી હતી ? '

રાજાએ કહ્યું : ' દૈવનો તિરસ્કાર શા માટે ? દૈવે તારું શું બગાડ્યું છે ? '

શકુંતલાએ કહ્યું : ' દૈવનો તિરસ્કાર કરવાની, કરવાની કરવાની ને કરવાની ! શું કરવા એણે મને પરાધીન કરી, પરગુણ પર મોહિત કરી ? '

આમ કહી શકુંતલા ચાલી જવાનું કરતી હતી ત્યાં રાજાએ ફરી એનો હાથ પકડી લીધો. શકુંતલાએ કહ્યું : ' મહારાજ ! આ શું કરો છો ? ઋષિમુનિઓ આટલામાં ફરતા હશે ! '

રાજાએ કહ્યું : ' તું વડીલોથી શું કરવા ડરે છે ? ભગવાન કણ્વ કદી ગુસ્સે થવાના નથી, કે નાખુશ થવાના નથી. સેંકડો રાજર્ષિકન્યાઓએ ગાંધર્વવિધિ પ્રમાણે પોતાને અનુકુળ પાત્ર શોધીને લગ્ન કર્યાં છે, અને એમના વડીલોએ પણ પાછળથી બધી વાત જાણી સંપૂર્ણ સંમિતિ આપી છે.

' મહારાજ ! મને ભૂલશો નહિ ! કહી ' શકુંતલા પોતાનો હાથ છોડાવીને જતી રહી. રાજા એ જોઈને બોલ્યો : ' તું મારા હાથમાંથી અત્યારે ભલે ચાલી જા, પણ મારા ચિત્તમાંથી તું જઈ શકવાની નથી. '

આ જોઈ શકુંતલા મનમાં મનમાં બોલી : ' નાઠી તો ખરી, પણ મારાથી નસાવાનું નથી. લાવ, થોડી વાર

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અહીં છુપાઈને એમના પ્રેમની પરીક્ષા કરું.' આમ કહી એ લતાની અંદર છુપાઈ ને ઊભી.

રાજા એકલો લતામંડપમાં ઊભો હતો, ને શકુંતલાને ઉદ્દેશીને બોલતો હતો: 'હા! તું મને છોડીને જતી રહી! તું કેવી નિર્દય છે, કઠોર છે!' પછી થોડી વાર ચૂપ રહી બોલ્યો: 'હવે આ સૂના લતામંડપમાં રહીને શું કામ છે!' આમ કહી તે જવાનું કરતો હતો, એટલામાં શકુંતલાના હાથમાંથી જમીન પર નીકળી પડેલું, કમળડાંડલીનું બનાવેલું કંકણ તેની નજરે પડયું. તરત જ તેણે તે ઉપાડી લીધું અને ખૂબ હર્ષથી તે છાંતીસરસું ચોડી, આનંદમાં આવી, શકુંતલાને ઉદ્દેશીને બોલવા લાગ્યો: 'તારું આ કંકણ જડ વસ્તુ છે, છતાં તે અત્યારે આ દુઃખી માણસના દુઃખને શમાવે છે. તું ચેતન છે છતાં તારાથી એ બન્યું નહિ.'

'હવે નથી જોઈ રહેવાતું, પણ કેવી રીતે પાછી જાઉં? હં, કંકણ લેવાના બહાને જાઉં!' આમ બોલી શકુંતલાએ ફરી લતામંડપમાં પ્રવેશ કર્યો.

એને જોતાં જ રાજા હરખઘેલડો બની ગયો. તે બોલ્યો: 'આ મારું જીવન આવ્યું! દેવતાઓને મારી દશા જોઈ દયા આવી લાગે છે. ચાતકે તરસના માર્યા પાણી માટે પ્રાર્થના કરી કે તરત જ વાદળમાંથી શીતલ જલધારા એના મુખમાં પડી!'

શકુંતલાએ રાજાની સામે આવી કહ્યું: 'મારું કંકણ લેવા આવી છું. લાવો, મને આપી દો!'

૩

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાજાએ કહ્યું : 'જો તું મને તારા હાથમાં પહેરાવવા દે તો હું તને એ પાછું આપું, તે સિવાય નહિ!'

નછૂટકે શકુંતલાએ હા પાડી. રાજાએ કહ્યું, 'આવ, આ શિલા ઉપર બેસીને તને પહેરાવું.'

બંને શિલા ઉપર બેઠાં. રાજાએ શકુંતલાનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ એને કંકણ પહેરાવવા માંડયું. શકુંતલાએ વ્યાકુળ બની કહ્યું : 'આર્યપુત્ર! જલદી કરો! જલદી કરો!'

'આર્યપુત્ર' સંબોધન સાંભળી રાજાના હરખનો પાર ન રહ્યો. તે મનમાં મનમાં બોલ્યો : 'સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને જ આર્યપુત્ર કહીને સંબોધે છે. માટે હવે મારો મનોરથ સફળ થયો.'

જાણી જોઈને રાજાએ કંકણ પહેરાવતાં ખૂબ વાર લગાડી. પછી બોલ્યો : 'દેખ, દેખ, કેવું સુંદર લાગે છે!'

શકુંતલાએ કહ્યું : 'શું દેખું? કાનમાં પહેરેલાં કમળની રજ મારી આંખમાં પડી છે, એટલે દેખાતું નથી.'

રાજાએ સહેજ હસીને કહ્યું : 'તું કહે તો રજ ફૂંકીને ઉડાડી દઉં!'

શકુંતલાએ કહ્યું : 'તો તો ઘણું સરસ! પણ તમારો બહુ વિશ્વાસ પડતો નથી.'

રાજાએ કહ્યું : 'વિશ્વાસ કેમ નથી પડતો? નવો નોકર શું કદી પણ પોતાના માલિકના હુકમની ઉપરવટ જઈ શકે?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પછી રાજાએ શકુંતલાના ચિબુક અને મસ્તક ઉપર હાથ મૂકી એનું માથું ઊંચું કર્યું: શકુંતલાએ શંકાશીલ બની, કાંપતાં કાપતાં રાજાને તેમ કરવાની ના પાડી. પણ 'ગભરાય છે શું કરવા ?' કહી રાજાએ શકુંતલાની આંખોમાં ફૂંક મારવા માંડી.

થોડી વાર પછી શકુંતલાએ કહ્યું: 'બસ, હવે મારી આંખો સારી થઈ ! તમે મારા પર ભારે ઉપકાર કર્યો, પણ મહારાજ ! હું કાંઈ એનો બદલો વાળી શકી નહિ.'

રાજાએ કહ્યું: 'બદલો બીજો શો જોઈએ ? મને તારું સુગંધીદાર મુખકમળ સૂંઘવા મળ્યું એને હું મારા શ્રમનો બદલો ગણું છું. ભમરો કમળની ગંધથી જ સંતુષ્ટ થઈ રહે છે.'

શકુંતલાએ જરા હસીને કહ્યું: 'ન થાય તો બીજું કરે શું ?'

આવી રીતે બંને જણાં વિનોદ કરે છે એવામાં શકુંતલાને કાને શબ્દો પડ્યા: 'હે ચક્રવાકી, રાત પડવા આવી, હવે ચક્રવાકને જુહાર કરી લે !'

આ સંકેત સમજી જઈને શકુંતલાએ રાજાને કહ્યું: 'મહારાજ ! મારાં ફોઈબા આર્યા ગૌતમી, મારી તબિયતના ખબર કાઢવા આવે છે, માટે તમે એકદમ આ લતામંડપમાંથી બહાર નીકળીને લતાઓમાં સંતાઈ જાઓ !'

'ભલે' કહી રાજા લતામંડપમાંથી બહાર નીકળી લતાઓમાં સંતાઈ ગયો ને શકુંતલાને જોઈ રહ્યો.

થોડી વાર પછી હાથમાં શાંતિજળનું કમંડળ લઈને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ગૌતમીએ લતામંડપમાં પ્રવેશ કર્યો, અને શકુંતલાના માથા પર હાથ મૂકી કહ્યું : ' બેટા આજે તારું શરીર સારું નથી એમ સાંભળ્યું, એટલે જોવા આવી. હવે કેમ છે ? તાવ ઊતર્યો છે ? '

શકુંતલાએ કહ્યું : ' હા, ફોઈબા ! આજે બહુ તાવ આવ્યો ' તો, પણ અત્યારે તો ઘણું સારું છે. '

પછી ગૌતમીએ કમંડળમાંથી શાંતિજળ લઈ શકુંતલાના આખા શરીર ઉપર સિંચન કરીને કહ્યું : ' બેટા ! સાજી રહે, ને સો વરસની થા ! ' પછી લતામંડપમાં અનસૂયાને કે પ્રિયંવદાને કોઈને ન જોવાથી નવાઈ પામી બોલી : ' આવી માંદગીમાં તું અહીં એકલી છે, બેટા ! કોઈ તારી પાસે નથી ? '

શકુંતલાએ કહ્યું : ' ના ફોઈબા ! હું એકલી નહોતી. હમણાં જ અનસૂયા ને પ્રિયંવદા જળ ભરવા ગઈ ! '

પછી ગૌતમીએ કહ્યું : ' બેટા, હવે તાપ નથી, સાંજ પડવા આવી છે. ચાલ, કુટિરમાં જઈએ. '

ન છૂટકે શકુંતલાને એની પાછળ જવું પડ્યું. રાજા પણ હવે લતામંડપમાં રહેવાથી કશો લાભ ન જોઈ પોતાના મુકામ તરફ ચાલ્યો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૬ .

આવી રીતે કેટલાક દિવસ વીત્યા. રાજા ગાંધર્વ વિધિપૂર્વક શકુંતલાનું પાણિગ્રહણ કરી એ ધર્મારણ્યમાં કેટલોક સમય રોકાયો, પછી પોતાની રાજધાનીમાં પાછો ફર્યો.

એક દિવસ ફૂલ વીણતાં વીણતાં અનસૂયાએ પ્રિયંવદાને કહ્યું : 'સખી ! શકુંતલાએ ગાંધર્વ વિવાહ કરીને પોતાને યોગ્ય પતિ તો શોધી કાઢ્યો, પણ મને મનમાં ચિંતા થાય છે કે રાજા ઘેર ગયા પછી, બીજી રાણીઓના સહવાસમાં શકુંતલાને ભૂલી તો નહિ જાય ?'

પ્રિયંવદાએ કહ્યું : 'તારી શંકા ખોટી છે. આવી આકૃતિ કદી છેતરામણી ન હોય. પણ મને તો એ બીક લાગે છે કે પિતા આવીને આ વાત જાણશે ત્યારે શું કહેશે ?'

અનસૂયાએ કહ્યું : 'તેમને નાખુશ થવાનું કંઈ કારણ નથી, કારણ કે ગુણવાન પાત્રની સાથે કન્યા વરાવવાનું તો તેઓ કહેતા જ હતા. હવે વિધિએ એ કામ પાર પાડી દીધું, એટલે તેમને રોષ કે અસંતોષનું કારણ રહેતું નથી.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ તરફ શકુંતલા અતિથિસેવાનો ભાર માથે લઈને એકલી કુટિરના બારણામાં બેઠી હતી. એવામાં દુર્વાસાએ આવીને તેને કહ્યું : 'હું અતિથિ છું.'

શકુંતલા રાજાના વિચારમાં એવી ડૂબી ગઈ હતી કે તેણે દુર્વાસાના શબ્દો સાંભળ્યા નહિ. પોતાની અવજ્ઞા થતી જોઈ દુર્વાસાએ રોષે ભરાઈ ને કહ્યું : 'અરે, તું અતિથિનું અપમાન કરે છે! જા, હું તને શાપ દઉં છું કે તું જેના વિચારમાં મગ્ન થઈ ને અત્યારે મારું અપમાન કરે છે, તે તને ભૂલી જશે!'

આ શબ્દો પ્રિયંવદાએ સાંભળ્યા. તે બોલી ઊઠી : 'હાય હાય! આ શું થયું? અભાગણી શકુંતલાએ કોઈ પૂજ્ય અતિથિનો અપરાધ કર્યો!' પછી દુર્વાસાને જોઈ ને તે બોલી : 'અરે! આ તો મહાત્મા દુર્વાસા છે! ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં પેલા જાય!'

અનસૂયાએ કહ્યું : 'ખાલી રડવાથી શો ફાયદો છે? દોડતી જા, ને પગે પડીને તેમને પાછા વાળ! હું એટલામાં કુટિરમાં જઈ ને પાદ્ય અર્ધ્ય વગેરે તૈયાર કરી રાખું છું.'

પ્રિયંવદા દુર્વાસાની પાછળ દોડી, અને થોડી જ વારમાં પાછી આવી અનસૂયાને મળી. તેણે કહ્યું : 'સખી, તું દુર્વાસાને તો ઓળખે છે! એમનો ક્રોધ એટલે એમનો ક્રોધ! એ ક્યાં કદી કોઈની કાકલૂદી સાંભળે છે! એમણે પાછા ફરવાની ના જ પાડી, પણ મેં એમના પગમાં પડી શકુંતલાની વતી બહુ બહુ માફી માગી ત્યારે જરા પીગળીને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કહે — મારા શબ્દોમાં કોઈ મીનમેખ નહિ કરી શકે, પણ જો શકુંતલા કંઈ નિશાની બતાવી શકશે તો રાજાને એ યાદ આવશે.'

અનસૂયાએ કહ્યું : 'હશે, એટલોયે દિલાસો મળ્યો. રાજા જતાં જતાં શકુંતલાને એક પોતાના નામવાળી વીંટી આપી ગયા છે. એટલે એની મદદથી એ શાપમાંથી તે છૂટી શકશે.'

પછી બંનેએ કુટિરમાં આવીને જોયું તો શકુંતલા કપાળે હાથ દઈ ને, આંખો મીંચી, ચિત્રવત્ બેઠેલી હતી. એ જોઈ અનસૂયાએ કહ્યું : 'આવી સ્થિતિમાં બિચારી અતિથિ અભ્યાગતોની શી સેવા કરી શકે ? શાપની વાત શકુંતલાને કહેતી નહિ. જાણશે તો બાપડી ફાટી પડશે !'

પ્રિયંવદાએ કહ્યું : 'તું તે કંઈ ગાંડી થઈ ? હું કહું ખરી ? ઊનું પાણી કોઈ વેલને પાય ખરું ?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ७ :

થોડા દિવસ પછી મહર્ષિ કણ્વ સોમતીર્થથી પાછા આવ્યા હતા. એક દિવસ તેઓ હોમકાર્યની તૈયારીઓ કરતા હતા, એવામાં તેમને આ આકાશવાણી સંભળાઈ—

'હે મહર્ષિ ! રાજા દુષ્યંત મૃગયા રમતાં રમતાં તમારા તપોવનમાં આવી શકુંતલાની સાથે ગાંધર્વલગ્ન કરી ગયા છે, અને શકુંતલા હવે ગર્ભવતી થઈ છે.'

પોતાની જાણ બહાર, અને પોતાની સંમતિ વગર શકુંતલાએ લગ્ન સંબંધ બાંધ્યો એવું જાણીને મહર્ષિ જરા પણ રોષે ભરાયા નહિ, કે નાખુશ થયા નહિ. ઊલટા ખુશ થઈને કહેવા લાગ્યા: 'શકુંતલા આવા સત્પાત્રને પામી એ જોઈ મને આનંદ થાય છે.' પછી શકુંતલાની પાસે જઈને કહેવા લાગ્યા : 'બેટા, તારા લગ્નની વાત સાંભળી ખુશ થયો. થોડા વખતમાં હવે હું તને બે શિષ્યો અને ગૌતમીની સાથે સાસરે વળાવું છું.'

શકુંતલાની વિદાયનો દિવસ આવ્યો. શાર્ઙ્ગરવ, શારદ્વત અને ગૌતમી શકુંતલાની સાથે જવા તૈયાર થયાં.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

અનસૂયા અને પ્રિયંવદાએ સખીને શણગારી. મહર્ષિ શોકાકુલ બની મનમાં મનમાં બોલવા લાગ્યા : 'શકુંતલા જાય છે એ જોઈ મારું ચિત્ત વ્યાકુળ બની જાય છે, મારી આંખો ભીની થઈ જાય છે, ને હું મૂઢ બની જાઉં છું. હું વનમાં રહેનારો, છતાં સ્નેહને લીધે મારામાં પણ આટલી શિથિલતા આવી જાય છે તો સંસારીઓ આવા સંજોગોમાં કેવું અસહ્ય દુઃખ ભોગવતા હશે ! ખરેખર, સ્નેહ અતિ વિષમ ચીજ છે !'

પછી શોકને દબાવી તેમણે શકુંતલાને કહ્યું : 'બેટા, મોડું થાય છે, હવે ચાલવા માંડો !' આમ કહી તેમણે તપોવનોનાં તરુઓને સંબોધીને કહ્યું : 'હે વૃક્ષો ! તમને પાણી પાયા વગર જે કદી પાણી પીતી નહિ, આભૂષણની શોખીન હોવા છતાં પણ જે કેવળ તમારા પરના સ્નેહની મારી, તમારું પાંદડું પણ તોડતી નહિ, તમને ફૂલ બેસવાનો વખત આવતાં જેના આનંદની સીમા રહેતી નહિ, એ શકુંતલા આજે સાસરે જાય છે. તમે સૌ એને વિદાય આપો !'*

પછી બધાં ઊભાં થયાં. શકુંતલાએ ગુરુજનોને પ્રણામ કરી, પ્રિયંવદાની પાસે જઈ આંસુછલકતી આંખે કહ્યું : 'સખી, આર્યપુત્રનાં દર્શન કરવા મારું ચિત્ત બહુ અધીરું બની ગયું છે એની ના નહિ, પણ તપોવન છોડીને જતાં મારો જીવ ચાલતો નથી.

---

* પ્હેલી જે જળ ના પીએ, નવ તમે પીધેલું હો ત્યાં સુધી,
વ્હાલાં આભરણો, ન તોય ચૂંથતી, સ્નેહે કરી પલ્લવો;
બેસે પ્હેલો જ વાર ફૂલ તમને ને જે ગણે ઉત્સવ,
તે આ જાય શકુંતલા પતિગૃહે, આપો અનુજ્ઞા સહુ.
અંક ૪, શ્લો. ૮.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પ્રિયંવદાએ કહ્યું : 'તપોવનવિરહથી તને જ એકલીને દુઃખ નથી થતું પણ તારા વિરહથી તપોવનની કેવી દશા થાય છે એ જો! એકેએક જીવનો આનંદ ઊડી ગયો છે — સૌ શોકમાં ડૂબી ગયું છે. હરણાં ખાવાપીવાનું ભૂલી બાઘાં જેવાં જોઈ રહ્યાં છે, ને એમના મોંનો ગ્રાસ મોંમાંથી પડી જાય છે. મયૂરમયૂરી નાચવાનું છોડી ઊંચી ડોકે જોઈ રહ્યાં છે; કોકિલો આંબાની મંજરીઓ ખાવાનું ભૂલી મૂગા બની ગયા છે, ભમરાઓનું દિલ રસપાન પરથી એવું ઊઠી ગયુ છે કે બિચારા ગુણ ગુણ કરવાનુંયે ભૂલી ગયા છે.'

કણ્વે કહ્યું : 'બેટા, હવે આગળ વધો!'

શકુંતલાએ કહ્યું : 'પિતા, મારી મધુમાલતી વેલને મળી લઉં!' પછી એ મધુમાલતીની વેલ પાસે જઈને બોલી : 'આવ, મને છેલ્લીવારકું ભેટી લે, મારી વેલડી! આજે હું અહીંથી દૂર થાઉં છું.' પછી તેણે પ્રિયંવદા તથા અનસૂયાને કહ્યું : 'મારી મધુમાલતી તમને સોંપીને જાઉં છું.'

પ્રિયંવદા અને અનસૂયાએ કહ્યું : 'અને, સખિ, અમને તું કોને સોંપીને જાય જાય છે?' બોલતાં બોલતાં બંને રડી પડી.

કણ્વે તેમને ઠપકો આપતાં કહ્યું : 'અરે, તમે તે ગાંડી થઈઓ કે શું? તમારે તો શકુંતલાને હિંમત આપવી જોઈએ ત્યાં તો તમે જ રડવા માંડ્યું.' એક સગર્ભા હરણી કુટિરના આંગણામાં સૂતેલી હતી, તે તરફ નજર પડતાં શકુંતલાએ કણ્વને કહ્યું : 'આ હરણીને નિર્વિઘ્ને પ્રસવ થાય ત્યારે મને ખબર મોકલજો, — વાત ભૂલમાં ન જાય, હોં!'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કણ્વે કહ્યું: 'નહિ જાય, બેટા!'

થોડાં ડગલાં ચાલ્યા પછી શકુંતલા ઊભી રહી ગઈ ને 'કોણ મારો છેડો ખેંચે છે?' કરી તેણે પૂંઠ ફેરવી. કણ્વે કહ્યું: 'બેટા, જેની મા મરી ગયા પછી તેં મા બની જેનું લાલનપાલન કર્યું, જેને તું રોજ તારે હાથે ખવડાવતી, અને દાભ ખાવા જતાં જેનું મોં છોલાતાં તું જેને તેલ ચોપડી આપતી, તે માવિહોણું હરણબાળ અત્યારે તને જતી રોકી રહ્યું છે.' શકુંતલાએ હરણબાળના શરીર ઉપર હાથ મૂકી કહ્યું: 'બચ્ચા, હવે મારી સાથે શું કરવા આવે છે? પાછું વળ, હું તમને સૌને છોડીને જાઉં છું. તું મા વગરનું થયું, ત્યારે મેં તારું લાલનપાલન કર્યું, પણ હવે હું જાઉં છુ. હવે પિતા તારી સંભાળ રાખશે.' આમ કહી તે રોતી રોતી આગળ વધી. એ જોઈ કણ્વે કહ્યું: 'બેટા, શાંત થા, આંખો લૂછી નાખ, રસ્તો જોઈને ચાલ!'

મોડું થતું જોઈ એક શિષ્યે કણ્વને કહ્યું: 'ભગવન્! હવે આપ સાથે નહિ આવો તો ચાલશે!'

પછી બધાં એક ઝાડ નીચે ઊભાં. કણ્વે એક શિષ્યને કહ્યું: 'બેટા, તું શકુંતલાને રાજાના હાથમાં સોંપી, મારી વતી આટલું કહેજે: અમે વનવાસી છીએ, અને તપસ્યામાં અમારો વખત ગાળીએ છીએ. તમે ખૂબ ઊંચા કુળમાં જન્મેલા છો, અને શકુંતલાએ અમારી જાણબહાર સ્વેચ્છાએ તમને વરમાળ આરોપી છે. આ બધી બાબતનો વિચાર કરીને, બીજી રાણીઓની પેઠે, શકુંતલાની ઉપર પણ સ્નેહદૃષ્ટિ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાખજો. મારી આટલી વિનંતિ છે. આથી વધારે કહેવું અમને શોભે નહિ!' *

પછી મહર્ષિએ શકુંતલાને સંબોધીને કહ્યું : 'બેટા છૂટા પડતાં તને પણ બે શબ્દો શિખામણના કહી લઉં. અમે વનવાસી છીએ, પણ લૌકિક બાબતોથી છેક અજાણ નથી. તું સાસરે જઈને ગુરુજનોની સેવા કરજે, શોક્યોની સાથે પ્રિય સખીઓના જેવો વ્યવહાર રાખજે, સેવિકાઓ પ્રત્યે દયામાયાથી વર્તજે; સાભાગ્યથી ગર્વિષ્ઠ બનતી નહિ. પતિ કઠોરતા દેખાડે તોપણ તું રોષ કરતી નહિ, કે એને પ્રતિકૂલ બનતી નહિ. સ્ત્રીઓ આવી રીતે વર્તે તો જ ગૃહિણીપદ પર પ્રતિષ્ઠિત થાય છે; આથી ઊલટી રીતે વર્તનારીઓ કુળમાં કંટકરૂપ બને છે!' ×

ગૌતમીએ આ સાંભળી કહ્યું : 'આ શબ્દો મનમાં કોતરી રાખજે!'

પછી કણ્વે કહ્યું : 'હવે અમે પાછાં વળીએ છીએ. તું મને ને તારી સખીઓને ભેટી લે!'

---

*જાણી : સંયમ છે અમારું ધન, ને છે વંશ તારો ઊંચો,
ને આ એની સગાં વિનાય પ્રગટી જે સ્નેહધારા તું માં,—
સૌ પત્ની મહીં તુલ્ય ગૌરવ થકી જોજે તું આનેય તે;
એથી આગળ ભાગ્યને વશ, ન તે કહેવું વધૂબંધુએ.
અંક ૪, શ્લોક ૧૬.

સેવી હે વડીલો, થજે પ્રિય સખી સર્વે સપત્ની તણી,
ભર્તાથી અપમાન પામી પણ ના સામી થજે રોષથી,
પૂરી હો અનુકૂળ ભૃત્યજનને ભોગે નમી — એમ સૌ
પૂહોંચે છે ગૃહિણીપદે યુવતીઓ : બીજી પ્રજાળે કુખ
અંક ૪, શ્લો. ૧૭.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શકુંતલા પિતાને આલિંગીને ગદ્દગદ સ્વરે બોલી: 'પિતા, તમારા વગર મને કેમ ગમશે? મારાથી કેમ કરી જવાશે?' બોલતાં બોલતાં તેની આંખોમાંથી પાણી પડવા માંડયું.

પછી કણ્વે આંસુભરી આંખે કહ્યું: 'બેટા! આટલી ગભરાય છે શું કરવા? તું સાસરે ગયા પછી ગૃહિણીપદ પર પ્રતિષ્ઠિત થઈને સાંસારિક કામકાજોમાં પળેપળે એવી રોકાયેલી રહીશ કે મારા વિરહનો શોક કરવાનો તને વખતે નહિ મળે.'

શકુંતલાએ પિતાના ચરણમાં માથું મૂકી કહ્યું: 'તાત! ફરી પાછી હું ક્યારે આ તપોવન જોવા પામીશ?'

કણ્વે કહ્યું: 'ચક્રવર્તી રાજવીની રાણી થયા પછી, તથા પોતાના પુત્રને ગાદીએ બેસાડી સમસ્ત સામ્રાજ્યની લગામ તેના હાથમાં આપ્યા પછી, પતિની સાથે ફરી આ શાંતિના ધામ જેવા તપોવનમાં આવજે!'

પછી શકુંતલાએ સખીઓની પાસે જઈને કહ્યું: 'તમે બંને મને એક સાથે ભેટો!' ત્રણે જણ એકમેકને વળગીને રોવા લાગ્યાં. થોડી વાર પછી સખીઓએ શકુંતલાને કહ્યું: 'સખી! જો રાજા તને ઝટ ઓળખી ન શકે તો એમને એમના નામવાળી પેલી વીંટી દેખાડજે.'

---

* કુલીન પતિના સર્વોત્કૃષ્ટે ઠરી ગૃહિણીપદે,
વિભવથી વડાં કાર્યે એનાં પ્રતિક્ષણ આકુળ,
જલદી પ્રસવી પ્રાચી જાણે રવિ, સુત પાવન,
મુજ વિરહનો તો વત્સે તું ન શોક ગણીશ ત્યાં.

અંક ૪, શ્લો. ૧૮.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

આ સાંભળી એકદમ શંકાશીલ બની શકુંતલાએ કહ્યું: 'આવે વખતે તમે આવું કેમ બોલો છો! તમારા બોલ સાંભળી મારું હૃદય કંપી ઊઠે છે!'

સખીઓએ કહ્યું: 'કંઈ નહિ, સખી! તું ગભરા મા. વગરકારણે ખોટા ખોટા ભય રાખ્યા કરવાનો સ્નેહનો સ્વભાવ પડ્યો!'

આવી રીતે એક પછી એક બધાંની વિદાય લઈ શકુંતલા ગૌતમી વગેરેની સાથે દુષ્યંતની રાજધાની તરફ ચાલી. કણ્વ, પ્રિયંવદા, અને અનસૂયા એકીટશે એને જતી જોઈ રહ્યાં. ધીમે ધીમે શકુંતલા દેખાતી બંધ થઈ, એટલે અનસૂયા અને પ્રિયંવદાએ જોરથી રડવા માંડ્યું. મહર્ષિએ દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખી કહ્યું: 'શોકને મનમાં ભંડારી હવે પાછી વળો!' આમ કહી મહર્ષિ આગળ ચાલ્યા. બંને સખીઓ તેમની પાછળ ચાલી. જતાં જતાં મહર્ષિ મનમાં મનમાં બોલ્યા, 'થાપણ એના માલિકના હાથમાં સોંપ્યા પછી માણસ જેમ નિશ્ચિંત અને સ્વસ્થ બને, તેમ આજે હું શકુંતલાને સાસરે વળાવીને નિશ્ચિંત અને સ્વસ્થ થયો!' *

---

* છે દીકરી તો ધન પારકું જ
વળાવી એને પતિઘેર આજે,
અત્યંત ચોખ્ખો મુજ અંતરાત્મા
થયો, યથા થાપણ પાછી દીધે.

અંક. ૪, શ્લો. ૨૧.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૮ :

એક દિવસ રાજા દુષ્યંત રાજકાજથી પરવારી એકાંતમાં બેસીને પોતાના પ્રિય દોસ્ત માધવ્યની સાથે વાતોના તડાકા મારતા હતા, એવામાં હંસપંદિકા નામે એક પરિચારિકાએ સંગીતશાળામાં અતિ મધુર સ્વરે આવા ભાવનું ગીત ગાવા માંડ્યું: 'હે ભમરા, નવીન રસના લોભે આંબાની મંજરી ઉપર પ્રબળ પ્રેમ બતાવ્યા પછી, હવે કમળનું રસપાન કરી તૃપ્ત થતાં, એને તું એકદમ કેવી રીતે ભૂલી ગયો?' *

હંસપદિકાનું આ ગીત સાંભળી રાજાનું મન એકદમ વિકળ બની ગયું, પણ શાથી વિકળ બની ગયું, તેની કંઈ જ સમજ ન પડવાથી તે મનમાં મનમાં બોલવા લાગ્યો: 'આવું મનોહર ગીત સાંભળીને મન શાથી આમ વ્યાકુળ બની જાય છે? પ્રિયજનના વિરહ વિના મન કદી આવું

---

* અભિનવ મધુ લાલસાભર્યો
ત્યમ, કરી ચુંબન આમ્રમંજરી
મધુકર! ક્યમ વીસરી ગયો
કમલ મહીં વસતાં જ થૈ સુખી?

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વ્યાકુળ બને નહિ, પરંતુ પ્રિયજનના વિરહનું તો કંઈ નામનિશાને દેખાતું નથી. ગત જન્મના કોઈ સુખની ઝાંખી યાદગીરીથી તો આવું નહિ થતું હોય!'

રાજા મનમાં મનમાં આવા તર્કવિતર્ક કરતો હતો, એવામાં સેવકે આવીને હાથ જોડી જાહેર કર્યું: 'મહારાજ! ધર્મારણ્યમાંથી મહર્ષિ કણ્વનો સંદેશો લઈને તપસ્વીઓ આવ્યા છે!'

'તપસ્વી' શબ્દ સાંભળતાં જ રાજાએ અતિ આદર બતાવી કહ્યું: 'ઉપાધ્યાય સોમરાતને કહે કે પધારેલા તપસ્વીઓનો વેદવિધિ અનુસાર સત્કાર કરે, અને પોતે જાતે તેમને લઈને મારી પાસે આવે! હું એટલામાં તેમને મળવા યોગ્ય સ્થળે તૈયાર થઈને બેસું છું.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૯ :

રાજા તૈયાર થઈને યોગ્ય સ્થળે જઈને બેઠો અને વિચાર કરવા લાગ્યો કે મહર્ષિ કણ્વે શો સંદેશો મોકલ્યો હશે? શું એમની તપસ્યામાં કંઈ ભંગ પડ્યો હશે? શું કોઈ દુરાત્માઓ ત્રાસ વર્તાવતા હશે? પણ એવો કોઈ સંભવ નહોતો, તેથી તેણે માન્યું કે ધર્મારણ્યવાસી ઋષિમુનિઓ નિર્વિઘ્ને તપસ્યા કરી શકે છે તેથી પ્રસન્ન થઈ તેમણે મને ધન્યવાદ આપવા અને આશીર્વાદ આપવા માણસને મોકલ્યો લાગે છે.

એવામાં સોમરાત તપસ્વીઓને લઈને આવતો દેખાયો. એમને જોઈ રાજા આસન ઉપરથી ઊભો થયો. રાજાનો આ વિનય અને સુજનતા જોઈ તપસ્વીઓએ ખુશ થઈ તેની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું: 'ઝાડને ફળ આવે છે ત્યારે તે નમે છે, વાદળાં પણ પાણીના ભારે નમ્ર બને છે, તેવી રીતે સત્પુરુષો પણ સમૃદ્ધિની પ્રાપ્તિથી નમ્ર બને છે.' *

---

* વૃક્ષો લળી રહે ફળ બેસતાં કરી,
નવાં જળે વાદળ ઝૂકી આવતાં,
સમૃદ્ધિથી સત્પુરુષો છકે નહિ,
સ્વભાવ છે એ જ પરોપકારીનો.

અંક ૫, શ્લો. ૧૨.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

આ વખતે શકુંતલાની જમણી આંખ ફરકવા લાગી. એ જોઈ તેણે શંકાશીલ બની ગૌતમીને કહ્યું: 'ફોઈબા, મારી જમણી આંખ ફરકે છે તેનું શું કારણ ?' ગૌતમીએ કહ્યું : 'બેટા, શંકાકુશંકા ન કર! દેવતાઓ તારું કલ્યાણ કરશે !' આશ્વાસન મળ્યું, પણ શકુંતલાનું મન શાંત થયું નહિ.

શકુંતલાને તપસ્વીઓની પાછળ આવતી જોઈ રાજાએ કહ્યું : 'આ લજ્જાવતી યુવતી કોણ હશે? તપસ્વીઓની સાથે એ અહીં કેમ આવી હશે ?'

રાજાની પાસે ઊભેલી એક પરિચારિકાએ રાજાને કહ્યું : 'મહારાજ! હું પણ એને જોઈને વિચારમાં પડી ગઈ છું, પણ કંઈ સમજ પડતી નથી. ગમે તેમ પણ મહારાજ! આવી રૂપવતી યુવતી જવલ્લે જ જોવા મળે છે!'

આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું: 'હશે, જવા દે એ વાત! પરસ્ત્રી પર નજર કરવી, કે પરસ્ત્રીની વાત કરવી એ પાપ છે.'

આ તરફ અશાંત હૃદયને શકુંતલા આશ્વાસન આપતી હતી કે 'શાંત થા, હૃદય! શાંત થા! આર્યપુત્રની એ વખતની લાગણીને તું કેમ ભૂલી જાય છે?'

એટલામાં તાપસો આવી પહોંચ્યા, તેમણે 'મહારાજનો જય હો!' કહી હાથ ઊંચા કરી આશીર્વાદ આપ્યા. રાજાએ તેમને પ્રણામ કરી આસન ઉપર બેસાડ્યા, પછી પૂછ્યું : 'તપસ્યા તો નિર્વિઘ્ને ચાલે છે ને?'

તપસ્વીઓએ કહ્યું : 'મહારાજ! આપ સાથે બેઠા છો, પછી તપસ્યામાં શું વિઘ્ન આવવાનું હતું? સૂરજ ઊગ્યા પછી અંધારું રહી શકે ખરું?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું: “આ સાંભળી હું ધન્ય થયો! મારી ‘રાજા’ પદવી સાર્થક થઈ!”

આવી રીતે પરસ્પર શિષ્ટાચાર થઈ ગયા પછી એક તપસ્વીએ કહ્યું: ‘મહારાજ! અમારા ગુરુદેવનો એક સંદેશો લઈને અમે આવ્યા છીએ, તે શ્રવણ કરો! મહર્ષિએ કહ્યું છે કે આપે અમારી જાણબહાર, ગાંધર્વ વિધિ અનુસાર મારી કન્યાની સાથે લગ્ન કર્યાં છે એ બધી વાત જાણી હું ખુશ થયો છું. આપ સંપૂર્ણપણે શકુંતલાને યોગ્ય પાત્ર છો. અત્યારે આપની એ સહધર્મિણી સગર્ભા છે, આપ એનો સ્વીકાર કરો!’

ગૌતમીએ કહ્યું: ‘મહારાજ! મારે પણ કંઈક કહેવું છે, પણ કહેવાનો રસ્તો ઉઘાડો નથી. શકુંતલાએ પોતે વડીલોની સંમતિની રાહ જોઈ નથી, તમે પણ અમને કશું પૂછ્યું કર્યું નથી. એટલે તમે બંનેએ એકબીજાની સંમિતિથી જે પગલું ભર્યું તેમાં બીજાએ હવે શું કહેવાનું હોય?’

હવે રાજા શું બોલે છે તે સાંભળવા શકુંતલા તલપાપડ બની રહી હતી. પણ દુર્વાસાના શાપના પ્રભાવે રાજા શકુંતલાની વાત સાવ ભૂલી જ ગયો હતો; એટલે કણ્વનો સંદેશો સાંભળી નવાઈ પામી તેણે કહ્યું: ‘તમે આ શી વાત કરો છો?’

શકુંતલાના માથા પર જાણે વીજળી પડી. એક તપસ્વીએ રાજાને જવાબ દીધો: ‘મહારાજ! લૌકિક

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

 Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

વ્યવહારને આપ બરાબર સમજો છો, છતાંઆવું કેમ બોલો છો? આપ શું નથી જાણુતા કે પરણેલી સ્ત્રી ગમે તેવી સદાચારી હોય પણ જો એ હમેશાં પિયરમાં જ રહે તો લોકમાં એની નિંદા થાય છે?'

રાજાએ કહ્યું: 'પણ આ ક્યાં મારી પત્ની છે? મેં ક્યારે એની સાથે લગન કર્યાં છે તે?'

આ સાંભળી શકુંતલા ઊંડા દુઃખમાં ડૂબી ગઈ. તે મનમાં મનમાં બોલવા લાગી: 'અરે હૃદય! છેવટે તારી શંકા સાચી પડી!'

રાજાનો આ ઇન્કાર સાંભળી, તપસ્વી કોપે ભરાઈને બોલ્યો: 'મહારાજ! ભગવાને તમને ધર્મના રક્ષણનો ભાર સોંપ્યો છે. બીજા અન્યાય કરે તો તમે તેને સજા કરો છો. પણ હું તમને અત્યારે પૂછું છું કે રાજા પોતે જો અનુચિત કાર્ય કરે, અધર્મ કરે તો એ ધર્મદ્રોહી ગણાય કે નહિ?'

રાજાએ કહ્યુ: 'તમે મને એવો અધર્મી કેમ માની લો છો?'

તપસ્વીએ કહ્યું: 'મહારાજ! તમારો વાંક નથી. ઐશ્વર્યના મદમાં માણસની આવી જ દશા થાય છે.'

રાજાએ કહ્યું: 'તમે ખોટી રીતે મારો વાંક કાઢો છો, દોષપાત્ર થવા જેવું મેં કંઈ જ કર્યું નથી.'

શકુંતલા શરમાઈને નીચું મોં ઘાલી રહી હતી. એ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

જોઈ ગૌતમીએ શકુંતલાને કહ્યું : 'બેટા, શરમાય છે શું કરવા ? હું તારા મોંનો ઘૂમટો હમણાં ખસેડી દઉં છું— તરત રાજા તને ઓળખશે !' આમ કહી તેણે શકુંતલાનું મોં ખુલ્લું કર્યું. તોયે રાજા તેને ઓળખી શક્યો નહિ. ઊલટી, તેની શંકા વધારે મજબૂત બની. તે મૂંગો જ રહ્યો.

તપસ્વીએ કહ્યું : ' મહારાજ ! કેમ હવે બોલતા નથી ? બોલો !'

રાજાએ કહ્યું : ' શું બોલું ? ઘણો વિચાર કરી જોયો, પણ આની સાથે લગન કર્યાનું કશું યાદ આવતું નથી ! એટલે એનો પત્ની તરીકે હું કેવી રીતે સ્વીકાર કરી શકું ?'

આ સાંભળી શકુંતલા મનમાં બોલી : ' હાય રે ! આ કેવી દશા ! લગન કર્યાની જ ના પાડે છે! રાજરાણી બનીને સુખચેનમાં દિવસો ગાળવાના મનમાં વિચારો કરતી હતી, પણ બધી આશાઓ પર એકદમ પાણી ફરી વળ્યું.'

તપસ્વીએ ફરીથી રાજાને વિનંતિ કરી : ' મહારાજ ! મહર્ષિએ કેવી ઉદારતા દેખાડી છે એનો વિચાર કરી જુઓ ! આપે તેમની ગેરહાજરીમાં તેમની સંમતિની પણ પરવા કર્યા વિના, તેમની કન્યાની સાથે લગન કર્યું; છતાં તેમણે તમારા પર ન કર્યો રોષ, કે ન બતાવી નાખુશી ! ઊલટા પ્રસન્ન થઈને તેઓ કન્યાને આપને ત્યાં મોકલે છે. હવે એને પાછી કાઢી, એવા મહાત્માનું અપમાન કરવું આપને શોભતું નથી. માટે આ બાબત સ્થિર ચિત્તે વિચાર કરી નિર્ણય કરો !'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બીજો તપસ્વી જરા ગરમ મિજાજનો હતો. તે આ સાંભળી બોલી ઊઠ્યો : 'સો વાતની એક વાત ! શકુંતલા ! અમારે જે કહેવાનું હતું તે અમે કહી ચૂક્યા. મહારાજ ના–મકર જાય છે. હવે તારે કંઈ કહેવાનું હોય તો કહે, અને એમની ખાતરી થાય એવું કર.'

પછી શકુંતલા અતિ મૃદુસ્વરે બોલી : 'એવો ઉત્કટ પ્રેમ પણ જો આજે આવો બની ગયો છે તો હવે પાછલી વાતો યાદ કરાવવાથી શો ફાયદો થવાનો છે ? પણ જાત ઉપર અપવાદ ન આવે, માટે બે શબ્દો બોલું છું.'

પછી તેણે રાજાને સંબોધીને કહ્યું : 'આર્યપુત્ર!'–

પણ તરત તે થંભી ગઈ, ને બોલી : 'લગન થયા વિષે જ તમને શંકા છે, એટલે હવે 'આર્યપુત્ર' શબ્દ વાપરવો યોગ્ય નથી.' આમ કહી તે ફરીથી બોલી: 'મહારાજ ! હું ભોળી બાળા છું, સારાખોટાનું મને કશું ભાન નથી. પરંતુ, એક વખતે તપોવનમાં માયામમતા બતાવી, અને ધર્મસાક્ષીએ પ્રતિજ્ઞા કર્યા પછી, આજે આવાં કઠોર વચનો બોલી મારો ઇનકાર કરવામાં તમે તમારું કર્તવ્ય ચૂકો છો !'

રાજાએ આ સાંભળી કંઈક કોપે ભરાઈને કહ્યું : 'ઋષિકન્યા, જેવી રીતે ચોમાસાની નદી કાંઠે ઊભેલા ઝાડને પતિત કરે અને પોતાના પ્રવાહને પણ ગંદો કરે, તેવી રીતે તું મને પતિત અને તારા પોતાના કુળને કલંકિત કરવા બેઠી છે.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

શકુંતલાએ કહ્યું : 'ઠીક છે, તમે મને ગળેપડુ માનો છો, તો હવે હું કોઈ નિશાની દેખાડી તમારી શંકા દૂર કરું છું!'

રાજાએ કહ્યું : 'એ સરસ કહ્યું! નિશાની હોય તો દેખાડ!'

શકુંતલાએ રાજાની વીંટી પાલવને છેડે બાંધી રાખી હતી. અત્યારે એ વીંટીની તપાસ કરવા ગઈ તો વીંટી દેખાઈ નહિ. એકદમ તેનું મોં પડી ગયું. તેણે ગૌતમીની સામે જોયું. ગૌતમીએ કહ્યું : 'ગાંઠ ઢીલી હશે, એટલે નદીમાં નાહતી વખતે વીંટી પડી ગઈ લાગે છે.'

આ સાંભળી રાજાએ જરા હસીને કહ્યું : 'આનું નામ સ્ત્રીચરિત્ર!'

રાજાનો આ ભાવ જોઈ શકુંતલા મરવા જેવી થઈ ગઈ. તે બોલી : 'દૈવની પ્રતિકૂલતાને લીધે હું અત્યારે વીંટી દેખાડી શકતી નથી. પણ હું કેટલા પ્રસંગો સંભારી આપું, જે સાંભળીને તમને ખરી વાતની ખાતરી થશે.'

રાજાએ કહ્યું : 'ભલે બોલો!'

શકુંતલાએ કહ્યું : 'યાદ કરી જુઓ — એક દિવસ તમે અને હું નવમાલિકાના મંડપમાં બેઠાં હતાં. તમારા હાથમાં એક જળભરેલો કમળપત્રનો પડિયો હતો.'

રાજાએ કહ્યું : 'હં, બોલ્યે જા!'

શકુંતલાએ કહ્યું : "તે વખતે મેં પુત્રવત્ પાળેલો દીર્ઘાપાંગ નામનો મૃગલો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તમે તેને

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એ પાણી પીવા બોલાવ્યો પણ તમને અજાણ્યા સમજી તે તમારી પાસે આવ્યો નહિ. પછી મેં પડિયો હાથમાં લીધો, તો તેણે આવીને છબછબ પાણી પીવા માંડ્યું. તે વખતે તમે હસીને કહ્યું: 'તુંયે જંગલી, અને એયે જંગલી, એટલે એને તારો વિશ્વાસ આવ્યો!'"

આ સાંભળી રાજાએ જરા હસીને કહ્યું: 'સ્ત્રીઓની આવી મીઠી છેતરામણી વાતો સાંભળીને લંપટ માણસો લટ્ટુ બની જાય છે.'

આ સાંભળી કંઈક ગુસ્સે થઈને ગૌતમીએ કહ્યું: 'મહારાજ! જનમથી એ તપોવનમાં ઊછરેલી છે; છેતરપિંડી કોને કહેવાય તેનીયે એને ખબર નથી.'

રાજાએ કહ્યું: 'અરે વૃદ્ધ તાપસી! છેતરપિંડી તો સ્ત્રીની સ્વાભાવિક વિદ્યા છે, એ શીખવી નથી પડતી. માણસનું તો ઠીક, પણ પશુપંખીઓ પણ વગર પઢાવ્યે છેતરપિંડીની વિદ્યામાં પારંગત બની ગયેલાં દેખાય છે. દાખલા તરીકે, કોકિલા પોતાનાં ઈંડાંને કાગડીની પાસે સેવાવે છે એ જેવી તેવી છેતરપિંડી છે? એને એ કોણ શીખવવા ગયું હતું?'

શકુંતલા ગુસ્સે થઈને બોલી ઊઠી: 'અનાર્ય! તું પોતે જેવો છે, તેવાં જ બીજાંને પણ સમજે છે!'

રાજાએ કહ્યું: 'તાપસી બાળા! દુષ્યંત કદી કશું છુપાવતો નથી. એ જે કરે છે તે જગજાહેર હોય છે. મેં

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

पुस्तकालय
Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
गुरुकुल कांगड़ी

તારી સાથે લગ્ન કર્યું છે એમ કહેનારો એક સાક્ષી તો તું દેખાડ!'

શકુંતલાએ કહ્યું: 'તમે મને સ્વેચ્છાચારિણી બનાવી! પુરુવંશી પુરુષને ઉદાર સ્વભાવનો માની, મેં એ મીઠાબોલાના પણ ઝેરીલા દિલના માણસના હાથમાં મારું સમર્પણ કર્યું એટલે હવે મારી આવી દશા થાય એમાં કંઈ નવાઈ નથી.' આમ કહી તેણે મોઢે છેડો દાબી રડવા માંડયું.

તપસ્વીએ કહ્યું: 'આગળપાછળનો વિચાર કર્યા વગર કર્મ કરવાથી, છેવટે આમ પસ્તાવાનો વખત આવે છે. માટે તમામ કર્મો — ખાસ કરીને જે એકાંતમાં કરવાનાં હોય તે, ચારે બાજુનો પૂરો વિચાર કરીને કરવાં. એકબીજાના મન જાણ્યા વગર દોસ્તી બાંધવાથી, છેવટે એ દોસ્તી દુશ્મનાવટમાં પલટાઈ જાય છે.'

આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું: 'અરે! સ્ત્રીના શબ્દો પર વિશ્વાસ રાખી તમે શા સારુ વગર વાંકે મને ભાંડો છો?'

તપસ્વીએ જરા રોષમાં આવી કહ્યું: 'જેણે જિંદગીમાં કદી છેતરપિંડીનુ નામ જાણ્યું નથી, તેની વાત ખોટી, અને જે લોકો પારકાને છેતરવાની વિદ્યાનો પાઠ ભણાવે છે તેમની વાત સાચી?'

રાજાએ કહ્યું: 'મહાશય! તમે ખૂબ સાચાબોલા છો. છેતરપિંડી અમારી વિદ્યા છે અને ધંધો છે એ હું કબૂલ કરું છું. પરંતુ હું તમને પૂછું છું કે આને છેતરવાથી મને શો ફાયદો?'

આ જોઈ બીજો તપસ્વી બોલ્યો: 'આવી જીભાજોડી કરવાથી કશો લાભ નથી. મહારાજ! આ તમારી પત્ની છે,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

સ્વીકારવી હોય તો સ્વીકારો, નહિ તો કાઢી મૂકો ! અમે જઈએ છીએ.' પછી બન્ને તપસ્વીઓ અને ગૌતમીએ ચાલવા માંડ્યું. એ જોઈ શકુંતલાએ આંસુભરી આંખે કાતર સ્વરે કહ્યું: 'આમણે તો મારી આ વલે કરી, હવે તમે પણ મને છોડીને જાઓ છો, પછી મારી શી દશા થશે ?' આમ કહી એ રડતી રડતી એમની પાછળ દોડી.

એ જોઈ તપસ્વીઓને ગુસ્સો ચડી ગયો. તે બોલ્યા: 'અરે પાપણી ! રાજાની વાત સાચી હોય તો તું સ્વેચ્છાચારિણી ઠરે છે. હવે પિતા કણ્વ તારું મોં નહિ જુએ ! અને જો તું તને પતિવ્રતા સમજતી હોય તો પતિના ઘરમાં રહીને દાસીપદું કર—એમાં તારું કલ્યાણ છે ! અમારી સાથે આવવાની તારે જરૂર નથી. અમે જઈએ છીએ !' આમ કહી ત્રણેએ ચાલવા માંડ્યું.

ચાલ્યા જતા તપસ્વીઓને જોઈ રાજાએ કહ્યું : 'અરે સાધુજન ! તમે આ બાઈને ખાલી શું કરવા છેતરો છો ? હું પુરુવંશી છું, મરી જાઉં તો પણ પારકી સ્ત્રીને ઘરમાં નહિ રાખું. ચંદ્રને જોઈએ કુમુદિની, અને સૂર્યને જોઈએ કમલિની !'

આ સાંભળી તપસ્વીએ પાછળ ફરી કહ્યું : 'તમે ગમે તેમ કહો, મહારાજ ! પણ તમે ભૂતકાળ ભૂલી ગયા લાગો છો !'

હવે રાજાએ પોતાની પાસે બેઠેલા પુરોહિતને પૂછ્યું : 'કાં તો હું ભૂતકાળ ભૂલી ગયો છું કે આ બાઈ જૂઠું બોલે છે — આવા સંજોગોમાં મારે શું કરવું ?'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પુરોહિતે કહ્યું: 'એક રસ્તો છે. ઋષિકન્યાને પ્રસવકાલ સુધી અહીં રાખો. સિદ્ધ પુરુષોનું વચન છે કે આપનો પહેલો પુત્ર ચક્રવર્તી થશે. જો શકુંતલાનો પુત્ર ચક્રવર્તીના લક્ષણો દેખાડે તો શકુંતલાની વાત સાચી માનજો, નહિ તો એને બાપને ઘેર વિદાય કરજો!'

રાજાએ આ વાત કબૂલ કરી. એટલે પુરોહિતે કહ્યું: 'હું શકુંતલાને મારે ઘેર લઈ જાઉં છું!'

'હે પૃથ્વી! માગ દે! હું તારા પેટમાં સમાઈ જાઉં! હવે જીવવાનું મન નથી!' એમ આક્રંદ કરતી શકુંતલા પુરોહિતની પાછળ ગઈ.

સૌના ગયા પછી રાજા શકુંતલાના વિચારમાં ડૂબી ગયો. એવામાં તેને આ શબ્દો સંભળાયા: 'નવાઈની વાત! નવાઈની વાત!'

પુરોહિત દોડતો રાજાની પાસે આવી પહોંચ્યો, અને વિસ્મયથી ફાટેલી આંખે બોલવા લાગ્યો: 'મહારાજ! એક નવાઈની વાત બની ગઈ! પેલી બાઈ મારી સાથે રડતી રડતી આવતી હતી. અમે અપ્સરા તીર્થ આગળ આવ્યાં, એટલામાં કોઈ તેજસ્વી સ્વરૂપ સ્ત્રીવેશે પ્રગટ થયું અને એને ઉપાડી અંતર્ધાન થઈ ગયું!'

રાજાએ કહ્યું: 'તો ભલે થઈ ગયું! જે ધાન ખાવું નથી તેની ચર્ચા કરવાથી શો ફાયદો? તમે ખાલી ચિંતા કરશો નહિ!'

પુરોહિત પાછો ફર્યો. રાજા પણ મહેલમાં ગયો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૧૦ :

નદીમાં નાહતી વખતે રાજાની વીંટી શકુંતલાના પાલવને છેડેથી છૂટી પાણીમાં પડી ગઈ હતી. પડતાં જ એક મોટો માછલો એને ખાવાની ચીજ સમજી ગળી ગયો હતો. થોડા દિવસ પછી એ માછલો એક માછીમારની જાળમાં પકડાયો. માછીમારને એ માછલાના પેટમાંથી વીંટી મળી. વીંટી મળતાં ખુશ થઈ એક ઝવેરીની દુકાને તે વેચવા ગયો. વીંટી ઉપર રાજાનું નામ વાંચી ઝવેરીએ માછીમારને ચોર માની કોટવાળને ખબર આપ્યા. કોટવાળે માછીમારને અવળે હાથે બાંધીને પૂછ્યું : 'બેટા ચોર! આ વીંટી ક્યાંથી લાવ્યો ? '

માછીમાર ઘણું કરગર્યો કે બાપજી ! હું ચોર નથી, મેં ચોરી નથી કરી. પણ કોટવાળે માન્યું નહિ. તેણે કહ્યું : 'તો શું રાજાએ તને બ્રાહ્મણ સમજી એ દાનમાં આપી છે ? ચોકીદાર ! દેવા માંડો આને!' ચોકીદારે ચાબુક લઈ માછીમારને ફટકારવા માંડ્યો. માછીમારે કહ્યું : 'બાપજી! હું ચોર નથી, માછીમાર છું. માછલાં પકડીને વેચવાનો ધંધો કરું છું. ' કોટવાળે કહ્યું : 'તારાં જાતગોતર કોણ પૂછે છે ? વીંટી ક્યાંથી લાવ્યો એ કહેને ! '

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માછીમારે કહ્યું : 'આજે નદીમાંથી મેં એક મોટો માછલો પકડ્યો, એના પેટમાંથી આ નીકળી છે !'

આ સાંભળી કોટવાળે વીંટી સૂંઘી જોઈ, તો તેમાં માંસની ગંધ આવી. પછી માછીમારને જાપતામાં રાખવાનું કહી, કોટવાળ વીંટી લઈને રાજાની પાસે દોડ્યો. થોડી વારમાં એણે પાછા આવી કહ્યું : ' છોડી દો, છોડી દો એને ! એ ચોર નથી. એની વાત સાચી છે, અને વીંટીના બદલામાં રાજાએ એને આ કીમતી ઈનામ મોકલાવ્યું છે. '

માછીમાર ઈનામ લઈને ઘેર ગયો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૧૧ :

વીંટી હાથમાં આવતાં જ શકુંતલાની રજેરજ વાત રાજાને યાદ આવી ગઈ. હવે તેણે બહાવરા બની વિલાપ ને પશ્ચાત્તાપ કરવા માંડયો. તમામ કામકાજમાંથી એનો રસ ઊડી ગયો. દિવસ ને રાત એ શકુંતલાના વિચારોમાં પડી રહેતો, અને કોઈને પણ પાસે આવવા દેતો નહિ. એનો દોસ્ત માધવ્ય એકલો એની પાસે રહેતો.

એક દિવસ રાજાનું મન બહેલાવવા માધવ્ય એને પ્રમોદવનમાં લઈ ગયો. ત્યાં બંને એક શિલાખંડ પર બેઠા. પછી માધવ્યે પૂછયું: 'વારુ, દોસ્ત! તમે શકુંતલાને પરણ્યા હતા, તો પછી તે આવી ત્યારે તેને કાઢી કેમ મૂકી?'

એ સાંભળી રાજાએ નિસાસો નાખી કહ્યું: 'તે વખતે હું શકુંતલાની વાત સાવ ભૂલી જ ગયો હતો. કેવી રીતે ભૂલી ગયો તેની સમજ પડતી નથી. એણે મને સમજાવવાનો ઘણો પ્રયત્ન કર્યો, પણ મારી મતિ એવી મૂઢ થઈ ગઈ કે ઊલટું મેં એનું અપમાન કર્યું!' બોલતાં બોલતાં રાજાની આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. તેનો કંઠ રૂંધાઈ ગયો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

પછી તેણે કહ્યું : 'વારુ, હું તો ભૂલી ગયો, પણ તું કેમ ભૂલી ગયો ? તને તો મેં બધી વાત કરી હતી.'

માધવ્યે કહ્યું : 'કરી તો હતી, પણ બધું કહ્યા પછી છેવટે તમે કહ્યું હતું કે હું તો ખાલી ગંમત કરું છું, કશું સાચું ન માની લેતો ! હું એવો મૂરખો કે તમારા આગલા શબ્દોને જૂઠા માન્યા અને આ શબ્દોને સાચા માન્યા ! આથી મેં એ વિષે કદી વાત કાઢી નહિ. વળી શકુંતલા આવી ત્યારે હું હાજર નહોતો નહિ તો તમને કંઈક કહેત !'

'કોને દોષ દઉં ? બધો મારા નસીબનો દોષ છે !' કહી રાજા અત્યંત શોકાકુળ બની ગયો.

માધવ્યે કહ્યું : 'સાધારણ માણસની પેઠે તમે આમ શોક કરો એ શોભતું નથી. જો બંને પવનથી ચળે તો વૃક્ષ અને પર્વતમાં ફેર શો ?'

રાજાએ કહ્યું : 'હું એ સમજું છું, પણ મારું મન કેમે માનતું નથી. તે વખતની શકુંતલાની ઝળાંઝળાં થતી નજર આજે મારા હૃદયને ઝેરી બાણની પેઠે વીંધી રહી છે. મારી તે વખતની ક્રૂરતા જોઈ મારું હૃદય ચિરાઈ જાય છે. હું મરીશ તોયે આ દુઃખ મટવાનું નથી.'

માધવ્યે રાજાને દિલાસો આપતાં કહ્યું : 'હિંમત રાખો ! થોડા દિવસ પછી ફરી શકુંતલાનો મેળાપ થશે.'

રાજાએ કહ્યું : 'એવી આશા રાખવી નકામી છે. હવે તો એ ગઈ, ને મારું જીવન ધૂળ થઈ ગયું !'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માધવ્યે કહ્યું : 'કોઈપણ બાબતમાં આમ નિરાશ થવું ઠીક નથી. ભાવિની વાત કોણ જાણે છે? કહો, આ વીંટી પાછી તમારા હાથમાં આવશે એવું કોણ જાણતું હતું?'

આ સાંભળી રાજાએ વીંટીની સામે જોઈ, એ જીવંત હોય તેમ એને સંબોધીને કહ્યું : 'હે વીંટી! તું પણ મારા જેવી અભાગણી લાગે છે, નહિ તો શકુંતલાની કોમલ અંગુલિનો સ્પર્શ તારે શું કરવા ખોવો પડે?' પછી તેણે માધવ્યને કહ્યું : 'શકુંતલાની કોમળ આંગળીએ આ વીંટી પહેરાવી દઈને મેં કહ્યું હતું કે તું રોજ મારા નામનો એક એક અક્ષર ગણજે; એ ગણતરી પૂરી થતાં થતાંમાં, મારો માણસ તને તેડવા આવી પહોંચશે. ખરા મનથી મેં આ વચન આપ્યું હતું, પણ પછી હું મૂઢ એ ભૂલી ગયો!'

થોડી વાર રહી વળી તેણે વીંટીને સામે જોઈ બોલવા માંડ્યું : 'અરે ઓ વીંટી! શકુંતલાનો કોમળ કરસ્પર્શ છોડીને તું પાણીમાં જઈ પડી, તેથી તને શો લાભ થયો? અરે! પણ વીંટી તો અચેતન છે, એ બીજાના ગુણમાં શું સમજે? હું પણ એવો જ છું!—નહિ તો હું શકુંતલાનો ત્યાગ કરું ખરો?' *

---

* હે મુદ્રિકે,

તે હાથ તે સુંદર કોમલાંગુલિ
છોડી કયમે વારિ વિષે જઈ ડૂબી!

અથવા

ગુણો ન નિશ્ચેતન તો ગણે કૈં,
શે મેં જ કીધી પ્રિયની વિમાનના?

અંક. ૬, શ્લો. ૧૩.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાજા આમ વિલાપ કરતો હતો એવામાં ચતુરિકા નામની એક દાસી એક ચિત્રફલક લઈને આવી. રાજાએ પોતે એ ફલક ઉપર શકુંતલાની છબી ચીતરી હતી. એ જોઈ નવાઈભરી આંખે માધવ્યે કહ્યું: 'દોસ્ત! તમે તો કુશલ ચિત્રકાર લાગો છો! શું રૂપ છે! શું લાવણ્ય છે! શું મુખનો ભાવ છે! શી લજ્જા છે!'

રાજાએ કહ્યું: 'તેં એને નજરે જોઈ નથી, તેથી તું આ ચિત્રને વખાણે છે. ક્યાં એ અલૌકિક રૂપ, અને ક્યાં આ ચિત્ર! આ તો નદીનું શીતળ નિર્મળ મીઠું પાણી છોડીને હું મૃગજળથી મારી તૃષા છિપાવવાનો પ્રયાસ કરું છું. હજી ઘણું ચીતરવાનું બાકી છે!' આમ કહી એણે ચતુરિકાને રંગ અને પીંછી લેવા મોકલી.

માધવ્યે પૂછ્યું: 'હજી શું ચીતરવાનું બાકી છે?'

રાજાએ કહ્યું: 'તપોવન અને માલિની નદી! તપોવનમાં નિર્ભય બની ફરતાં હરણાં, અને જળક્રીડા કરતા હંસો! અને શકુંતલાના કાનમાં શિરીષફૂલનો શણગાર!'

એવામાં પ્રતિહારીએ આવીને રાજાના હાથમાં એક પત્ર મૂક્યો. એ વાંચી રાજાનું મોં પડી ગયું. માધવ્યે એનું કારણ પૂછ્યું, તો રાજાએ કહ્યું: 'ધનમિત્ર નામનો એક સોદાગર સાગર ખેડીને વેપારરોજગાર કરતો હતો. તેની નૌકા સાગરમાં ડૂબી ગઈ, અને સાથે એ પણ ડૂબી ગયો. એને કોઈ પુત્ર નથી. એટલે એની મિલકત ઉપર રાજાનો હક થાય છે. તેથી પ્રધાને મને એની બધી

૫CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

મિલકત જપ્ત કરવાનું લખ્યું છે. જોયું, ભાઈ ! અપુત્ર હોવું એ કેવા દુઃખની વાત છે! નામ લોપ થયું, વંશ લોપ થયો, અને બહુ કષ્ટે, બહુ કાળે ભેગું કરી રાખેલું ધન પણ પારકા હાથમાં ગયું ! આવી રીતે મારા મરણ પછી મારું પણ નામ જશે, વંશ જશે, અને રાજ્ય પણ જશે !' આમ કહી એણે એક નિસાસો નાખ્યો.

માધવ્યે કહ્યું : 'તમે ખાલી અફસોસ કરો છો ! હજી કંઈ તમારી ઉંમર થઈ નથી. તમે જરૂર પુત્રનું મોં જોશો !'

રાજાએ કહ્યું : 'તું ખોટો દિલાસો આપવાનું કરે છે. જે છે તેનો ત્યાગ કરી નથી તેની આશા રાખવી, એ મૂઢનું કામ છે. મેં મૂઢની પેઠે પત્નીનો ત્યાગ કર્યો, પછી પુત્રનું મુખ જોવાની આશા કેવી ?'

થોડી વાર પછી શાંત થઈ રાજાએ પ્રતિહારીને કહ્યું : 'ધનમિત્રને ઘણી સ્ત્રીઓ હતી, એમાંની કદાચ કોઈ સગર્ભા હશે. માટે જા, પ્રધાનને એ બાબત તપાસ કરવાનું કહે !'

પ્રતિહારીએ કહ્યું : 'મહારાજ ! અયોધ્યાવાળા શેઠની દીકરીને ધનમિત્ર પરણ્યા હતા. એ બાઈ સગર્ભા છે એમ સાંભળ્યું છે.'

રાજાએ કહ્યું : 'તો પ્રધાનને જઈને કહે, એનો સંતાન ધનમિત્રના ધનનો વારસ થશે.'

પ્રતિહારીને વિદાય કરી રાજાએ ફરી શકુંતલાની વાત ઉપાડી. એવામાં ઈન્દ્રનો સારથિ માતલિ દેવોનો રથ લઈને ત્યાં ઊતર્યો. એ જોઈ ખુશ થઈ રાજાએ તેનું સ્વાગત કર્યું.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

માતલિએ કહ્યું : 'મહારાજ! દેવરાજ ઇન્દ્રે મને એક વિનંતિ કરવા આપની પાસે મોકલ્યો છે. કેટલાક દાનવો અત્યારે જોરમાં આવ્યા છે, ને દેવતાઓને બહુ ત્રાસ આપે છે. માટે આપ દેવલોકમાં પધારી, આ દુષ્ટ દાનવોને દબાવો તો અમારા પર મોટો ઉપકાર થશે.'

રાજાએ કહ્યું : 'દેવાધિદેવની આજ્ઞા માથે ચડાવું છું. માધવ્ય! પ્રધાનને કહેજે કે હું પાછો આવું ત્યાં લગી રાજકાજ ઉપર નજર રાખે!'

આમ કહી ઇન્દ્રના રથમાં બેસીને રાજા દેવલોક તરફ ઊપડ્યા.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૧૨ :

દાનવોને હરાવ્યા પછી રાજા પૃથ્વી લોક તરફ પાછો ફરતો હતો. રસ્તામાં તેણે માતલિને કહ્યું: ‘ઇન્દ્રદેવે મને વધારે પડતું માન આપ્યું કહેવાય! દેવસભામાં પોતાની જોડે અર્ધાસન પર બેસાડી, સ્વહસ્તે મારા ગળામાં મંદાર-માળા પહેરાવી એ જેવી તેવી વાત છે?’

માતલિએ કહ્યું: ‘એ કંઈ વધારે ન કહેવાય. કારણ કે તમારા ભુજબળે આજે સ્વર્ગનો ભય ટળ્યો છે.’

રાજાએ કહ્યું: ‘દેવો એમ કહીને મને યશ આપે છે એ એમની મોટાઈ છે. શેઠના પ્રભાવે સાધારણ નોકર પણ મોટાં મોટાં કામ કરી શકે છે. સૂરજ દેવ અરુણને પોતાના રથની આગળ બેસાડે છે, તેથી જ અરુણ અંધારું દૂર કરી શકે છે. નહિ તો એનું શું ગજું?’

માતલિએ ખુશ થઇ કહ્યું: ‘મહારાજ! વિનયથી સદ્‌ગુણો શોભે છે એ વચન આપને બરાબર લાગુ પડે છે.’

એટલામાં દૂરથી સોનાનાં શિખરે ઝળહળતો હેમકૂટ પર્વત દેખાયો. કિન્નારો અને અપ્સરાઓનો ત્યાં વાસ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

હતો. ભગવાન કશ્યપ એ પર્વત ઉપર તપસ્યા કરતા હતા. મહર્ષિનાં દર્શન કરવાની ઈચ્છાથી રાજા રથ થોભાવી એ ભૂમિ ઉપર ઊતર્યો, અને માતલિની સાથે મહર્ષિના આશ્રમ તરફ ચાલ્યો.

થોડે દૂર ગયા પછી તેમને એક ઋષિકુમાર મળ્યો. તેણે ખબર આપ્યા કે 'મહાત્મા કશ્યપ અત્યારે પોતાની પત્ની અદિતિને અને બીજી ઋષિપત્નીઓને પતિવ્રતા ધર્મ સમજાવે છે!' આથી તરત ત્યાં ન જતાં, રાજા એક અશોક વૃક્ષ હેઠળ ઊભો રહ્યો. માતલિ રાજાના આગમનના સમાચાર કહેવા મહર્ષિના આશ્રમ તરફ વળ્યો.

રાજાનો જમણો હાથ ફરકવા માંડ્યો. એ જોઈ પોતાના હાથને સંબોધીને રાજાએ કહ્યું: 'અરે હાથ! જાણી જોઈને મૂઢ બની મેં મારી પ્રિય પત્નીને કાઢી મૂકી છે, હવે મારી મનોકામના સિદ્ધ થવાની કંઈ આશા છે કે તું આમ ફરકે છે, બાપલા?'

એટલામાં રાજાને કાને આ શબ્દો પડ્યા: 'બેટા! આવો તોફાની ન થા!'

આ સાંભળી રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે અહીં આવું તોફાન કરનારો કોણ હશે? આ જગા જ એવી છે કે અહીં પ્રાણીમાત્ર ઈર્ષ્યા, અસૂયા, મદ, મત્સર બધું ભૂલીને પરસ્પર હળીમળીને રહે! અહીં વળી તોફાન કેવું?'

કુતૂહલથી રાજા એ અવાજની દિશાએ આગળ વધ્યો.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

: ૧૩ :

રાજાએ જોયું તો એક બાળક એક સિંહના બચ્ચાને ખેંચાખેંચ કરી સતાવતો હતો. બે તાપસીઓ એની પાસે ઊભેલી હતી. એ જોઈ નવાઈ પામી રાજા મનમાં મનમાં કહેવા લાગ્યો : 'તપોવનનો મહિમા કેવો અપાર છે! અહીં માનવશિશુ સિંહશિશુને હેરાન કરે છે, છતાં સિંહશિશુ શાંતિથી એ જુલમ સહી લે છે.'

વળી રાજા થોડો પાસે આવ્યો; બાળકનું બરાબર નિરીક્ષણ કરતાં એનું હૃદય સ્નેહરસથી ભરાઈ ગયું. તે બોલ્યો : 'પોતાના પુત્રને જોઈને મન જેવું સ્નેહરસથી ભીનું થઈ જાય તેવું આ બાળકને જોઈને મારું થઈ જાય છે તેનું શું કારણ? હું પુત્રહીન છું, એથી તો આ સર્વાંગ-સુંદર બાળકને જોઈને મારું મન આમ દ્રવતું નહિ હોય?

આ તરફ આ બાળકે સિંહશિશુ ઉપર ખૂબ જ જુલમ કરવા માંડ્યો. એ જોઈ તાપસીઓએ કહ્યું : 'બેટા, આ બધાં પ્રાણીઓ અમને પેટનાં સંતાન જેવાં વહાલાં છે, અને તું કેમ વગર કારણે એમને આટલાં બધાં સતાવે છે? છોડી

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દે, એ બચ્ચાને એની મા પાસે જવા દે! તું નહિ છોડે તો સિંહણ તને ફંફોળી ખાશે!'

જરા પણ બીન્યા વગર બાળકે સિંહને વધારે રંજાડવા માંડ્યો. હવે તાપસીઓએ પ્રલોભન બતાવી કહ્યું: 'બેટા! તું એને છોડી દે તો અમે તને એક ફક્કડ રમકડું આપશું!'

રાજા છેક નજીકમાં જ એક ઝાડની ઓથે છુપાઈને છોકરાને જોઈ રહ્યો હતો.

છોકરાએ હાથ લાંબો કરી કહ્યું: 'લાવો, શું રમકડું આપો છો?'

છોકરાનો હાથ જોઈ નવાઇ પામી રાજા મનમાં મનમાં બોલ્યો: 'નવાઈની વાત! આ છોકરાના હાથમાં ચક્રવર્તીનાં લક્ષણો દેખાય છે!'

તાપસીઓની પાસે કોઈ રમકડું નહોતું, તેથી તરત તે કશું આપી શકી નહિ. એટલે છોકરો ગુસ્સે થઈને બોલ્યો: 'રમકડું નહિ આપો ત્યાં લગી હું આને છોડવાનો નથી!'

હવે એક તાપસીએ બીજી તાપસીને કહ્યું' 'એમ શબ્દોથી ફોસલાવાય એવો આ છોકરો નથી. દોડતી જા, કુટિરમાં માટીનો મોર છે તે લઈ આવ!'

ધીમે ધીમે બાળક પ્રત્યે રાજાના હૃદયમાં સ્નેહની ભરતી ચડતી હતી. તે મનમાં બોલતો હતો: 'આ અજાણ્યા છોકરાને ખોળામાં લેવાનું મને કેમ મન થાય છે? કોકના

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

છોકરાને જોઈને મનમાં આવી સ્નેહની ભરતી આવતી હશે એવી મને ખબર નહિ! આહ! આનાં માબાપ જ્યારે આને ખોળામાં લઈ ચુંબન કરતાં હશે, ખિલખિલ કરી હસે ત્યારે એના રૂપાળા દાંત જોતાં હશે, એની કાલી કાલી બોલી સાંભળતાં હશે, ત્યારે એમને કેવો આનંદ થતો હશે! ખરેખર, હું બહુ કમનસીબ છું. સંસારમાં આવીને હું આ પરમ સુખથી વંચિત રહ્યો છું!'

મોરને આવતાં વાર થઈ એટલે બાળકે ખિજાઈને કહ્યું: 'હજી મોર આપતાં નથી, એટલે હું આને નથી છોડવાનો.' આમ કહી એણે જોરથી સિંહના બચ્ચાને ખેંચવા માંડ્યું. તાપસીએ બહુ પ્રયત્ન કર્યો, પણ એની પકડમાંથી સિંહને છોડાવી શકી નહિ. ત્યારે એ ચિડાઈને બોલી: 'આટલામાં કોઈ ઋષિકુમાર દેખાતો નથી — કોને કહું?' એટલામાં તેની નજર રાજા પર પડી. તેણે રાજાને કહ્યું: 'મહાશય, આપ જરા આ બાળકના હાથમાંથી સિંહ-બચ્ચાને છોડાવશો?'

રાજાએ તરત બહાર આવી એ બાળકને ઋષિપુત્ર સમજી કહ્યું: 'ભાઈ ઋષિકુમાર!'

ત્યાં તો તાપસીએ કહ્યું: 'ભાઈ, એ ઋષિકુમાર નથી.'

રાજાએ કહ્યું: 'બાળકની આકૃતિ અને રીતભાત જોઈને તો એ ઋષિકુમાર નથી લાગતો, પણ અહીં ઋષિકુમાર સિવાય બીજો કોઈ બાળક કેવી રીતે હોઈ શકે એથી મેં એવું કહ્યું.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આમ કહી રાજાએ એ બાળકના હાથમાંથી સિંહ-શિશુને છોડાવ્યું. બાળકના શરીરનો સ્પર્શ થતાં રાજાને અભૂતપૂર્વ આનંદ થયો. તે મનમાં મનમાં બોલવા લાગ્યો : 'કોકના છોકરાના સ્પર્શ કરતાં મને પરાયાને આવો સુખનો અનુભવ થાય છે, તો એના પિતાને એનો સ્પર્શ થતાં કેવો અનુપમ સુખનો અનુભવ થતો હશે!' *

બાળક બહુ તોફાની હતો, પણ રાજાની આગળ ડાહ્યો ડમરો થઈ ગયો, એ જોઈ, તથા બંનેની આકૃતિ મળતી આવતી જોઈ તાપસી નવાઈ પામી ગઈ. પછી રાજાએ પૂછ્યું: 'આ બાળક ઋષિકુમાર નથી, તો પછી એ કયા ક્ષત્રિય વંશમાં જન્મેલો છે?'

તાપસીએ કહ્યું : 'પુરુવંશમાં!'

રાજા મનમાં બોલ્યો : 'હું જે વંશમાં જન્મ્યો છું, તે જ વંશમાં આ પણ જન્મ્યો છે! પાછલી અવસ્થામાં પત્નીને લઈને આશ્રમવાસી જીવન ગાળવાનો પુરુવંશીઓનો નિયમ છે. એટલે આ બાળક અહીં હોય એ બનવા જોગ છે.'

પછી રાજાએ તાપસીને પૂછ્યું: 'આ દેવ લોક છે, અહીં આ બાળક કેવી રીતે આવી શક્યો?'

---

* કુલાંકુરે જો કદી કોકના આ
સ્પર્શાઈ પામું સુખ આવું ગાત્રે,
તો શીય શાતા થતી ચિત્ત તેને
જે ધન્યના અંકથી ઊપન્યો આ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તાપસીએ કહ્યું : 'એની મા અપ્સરાની સગી છે, એટલે એ સંબંધે એણે અહીં આવી બાળકને જન્મ આપ્યો છે.'

પુરુવંશ અને અપ્સરાસંબંધ એ બે શબ્દો પરથી ફરી રાજાના હૃદયમાં આશા ઊગવા માંડી.

રાજાએ ફરી તાપસીને પૂછ્યું : 'આ બાળક પુરુવંશના કયા રાજાનો પુત્ર છે એ તમને ખબર છે?'

આ સાંભળી તાપસીએ કહ્યું : 'પોતાની ધર્મપત્નીને કાઢી મૂકનારા એ પાપાત્માનું કોણ નામ લે?'

આ સાંભળી રાજા મનમાં બોલ્યો : 'આ તો મનેજ લાગુ પડે છે!' પછી તેણે બાળકની માનું નામ પૂછવાનો વિચાર કર્યો, પણ પરસ્ત્રી વિષે એવો પ્રશ્ન કરવો અવિવેક ગણાય એમ સમજી એ ચૂપ રહ્યો.

એટલામાં બીજી તાપસી માટીનો મયૂર લઈને આવી, ને બોલી: 'જો, આ શકુંત લાવી!'

બાળકે કહ્યું: 'ક્યાં છે મારી મા ?'

તાપસીએ કહ્યું: 'શકુંતલા આવી એમ હું ક્યાં કહું છું! હું તો આ શકુંતની—પંખીની વાત કરું છું!'

રાજા મનમાં મનમાં બોલ્યો: 'ઓહ! ત્યારે તો આની માનું નામ શકુંતલા છે! અજબ જેવું છે! બધું જ મને લાગુ પડે છે. પછી મારા મનમાં આશા કેમ ન જાગે? પણ ના, શકુંતલા નામ સેંકડો સ્ત્રીઓનું હોઈ શકે છે!'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

એટલામાં પુત્રને શોધતી શોધતી શકુંતલા ત્યાં આવી પહોંચી. એનું શરીર કૃશ હતું, વેશ મલિન હતો. અચાનક શકુંતલાને ત્યાં જોઇ, રાજા નવાઈ પામી એકી ટશે એની સામે જોઇ રહ્યો, એની આંખોમાંથી પાણી પડવા માંડ્યું, તે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારી શકયો નહિ. શકુંતલા પણ રાજાને જોઈ ને, સ્વપ્ન જોતી હોય એમ સ્થિર નજરે જોઈ રહી. એની પણ આંખો ભરાઈ આવી, ને ટપટપ પાણી પડવા માંડ્યું.

શકુંતલાને જોતાં જ બાળક મા ! મા ! કરતો તેના પડખામાં જઈને ભરાયો, ને બોલ્યો : ' મા, આ કોણ છે? એને જોઈ ને તું રડે છે શું કરવા ? '

શકુંતલાએ ગદ્ગદ સ્વરે કહ્યું: ' બેટા! મને ન પૂછ. તારા નસીબને પૂછ ! '

થોડી વાર પછી રાજાએ મનનો ઉછાળો દબાવીને શકુંતલાને કહ્યું: ' શકુંતલા ! તે વખતે મારી મતિ મૂઢ બની ગઈ હતી. તેથી મેં તારું અપમાન કરી તને કાઢી મૂકી હતી. પણ તે પછી થોડા જ દિવસમાં મને બધી બીના યાદ આવી હતી. ત્યારનો હું કેવા દુઃખમાં મારા દિવસો કાઢું છું તે મારો જીવ જાણે છે. ફરી તારું મોં જોવા પામીશ એવી મને આશા નહોતી. મને માફ કર ! '

બોલતાં બોલતાં રાજા ઊખડી પડેલા ઝાડની પેઠે જમીન ઉપર પડી ગયો. એ જોઈ શકુંતલાએ ગભરાઈને રાજાનો હાથ પકડી કહ્યું: ' આર્યપુત્ર ! ઊઠો ! તમારો

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

દોષ નથી, દોષ મારા ભાવિનો છે! આટલે દિવસે પણ તમે આ અભાગણીને યાદ કરી, તેથી મારું બધું દુઃખ દૂર થઈ ગયું છે!' બોલતાં બોલતાં શકુંતલાની આંખોમાંથી આંસું વહેવા માંડયાં.

રાજાએ ઊભા થઈ આંસુભરી આંખે કહ્યું : 'શકુંતલા! તને કાઢી મૂકી ત્યારે તારી આંખમાંથી પડતાં આંસુની મેં પરવા કરી નહોતી, પણ પછી એ યાદ કરી હું રડયો છું. આજે હું તારાં આંસુ લૂછીને મારું દુઃખ દૂર કરું છું.' આમ કહી તેણે પોતાના હાથે શકુંતલાનાં આંસુ લૂછી નાખ્યાં. આથી તો શકુંતલાનો ભંડારેલો શોક બમણા જોરથી ઊભરાઈ આવ્યો.

પછી શકુંતલાએ રાજાને કહ્યું : 'આર્યપુત્ર! તમે ફરી આ અભાગણીને યાદ કરશો એવી મને આશા નહોતી. ફરીથી હું કેવી રીતે તમને યાદ આવી તેની મને સમજ પડતી નથી!'

રાજાએ કહ્યું : 'તે વખતે તું મને વીંટી દેખાડી શકી નહિ. પણ થોડા દિવસ પછી, એ જ વીંટી મારા હાથમાં આવી પડી. વીંટીની સાથે જ બધો ભૂતકાળ રજેરજ મને યાદ આવી ગયો. આ રહી એ વીંટી.' આમ કહી રાજાએ ફરીથી એ વીંટી શકુંતલાની આંગળીએ પહેરાવવા માંડી. ત્યારે શકુંતલાએ કહ્યું : 'આર્યપુત્ર! હવે મારે એ વીંટીનું કામ નથી. એણે મારું સત્યાનાશ વાળ્યું હતું. એ ભલે રહી તમારી પાસે.'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

બંને આમ વાતો કરતાં હતાં, એવામાં માતલિએ આવીને ખુશખુશાલ ચહેરે કહ્યું : 'મહારાજ ! આટલે દિવસે આપ આપનાં ધર્મપત્નીને મળ્યા તેથી અમને ખૂબાખૂબ આનંદ થયો છે. ભગવાન કશ્યપ પણ એ સાંભળીને ખુશ થયા છે. તેઓ આપની વાટ જુએ છે !'

પછી રાજાએ શકુંતલાને કહ્યું : 'ચાલ, આજે આપણે બંને સાથે મહર્ષિનાં દર્શન કરવા જઈએ !'

શકુંતલાએ કહ્યું : 'ક્ષમા કરો ! હું તમારી સાથે વડીલોને મળવા નહિ આવું !'

રાજાએ કહ્યું : 'અરે ગાંડી ! શુભ પ્રસંગે બંનેએ સાથે વડીલોની પાસે જવામાં દોષ નથી. ચાલ, મોડું ન કર!'

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

રાજા શકુંતલાને સાથે લઈને કશ્યપનાં દર્શન કરવા ગયો. ભગવાન કશ્યપ તે વખતે અદિતિની સાથે એક આસન ઉપર બેઠા હતા. પત્ની સહિત રાજા તેમને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી હાથ જોડી ઊભો રહ્યો.

કશ્યપે તેને આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું : ' બેટા! દીર્ઘાયુ હો ! અખંડ ભૂમંડળ પર એકચક્રે રાજ કર ! '

પછી તેમણે શકુંતલાને કહ્યું : ' તારા પતિ ઈન્દ્ર સરખા છે, તને હું શું કહીને આશીર્વાદ આપું ? '

પછી રાજાએ વિનયપૂર્વક પ્રાર્થના કરી : ' ભગવાન ! શકુંતલા આપના સગોત્ર મહર્ષિ કણ્વની પાલિત કન્યા છે. મેં ગાંધર્વવિધિ અનુસાર એની સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. તે પછી શકુંતલા મારે ત્યાં આવી, ત્યારે હું એને ઓળખી જ શક્યો નહિ, મેં એને પાછી કાઢી મૂકી. આમ કરીને મેં આપનો અને મહાત્મા કણ્વનો મહાઅપરાધ કર્યો છે. કૃપા કરી મારો આ અપરાધ માફ કરો, અને મહર્ષિ કણ્વ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાય તેવું કરો ! '

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

આ સાંભળી કશ્યપે જરા હસીને કહ્યું : 'બેટા, એની તું જરાયે ચિંતા ન કર! આમાં તારો જરા પણ દોષ નથી. તું કેમ બધું ભૂલી ગયો હતો તેની તને કે શકુંતલાને ખબર નથી. મહર્ષિ દુર્વાસાના શાપને લીધે એવું બન્યું હતું.' પછી તેમણે શાપનો આખો વૃત્તાંત બંનેને કહી બતાવ્યો.

એ વૃત્તાંત સાંભળી રાજાએ કહ્યું : 'હાશ ! હવે હું બધા અપરાધમાંથી મુક્ત થયો ! ' શકુંતલા પણ એ સાંભળી મનમાં મનમાં બોલી : ' આ શાપને લીધે મારી આવી દશા થઈ ! બાકી આર્યપુત્ર કદી મને કાઢી મૂકે ખરા ? હં, એટલે ધર્મારણ્યમાંથી નીકળતી વખતે મારી સખીઓએ મને વીંટી સાચવવાનું કહ્યું હતું ! સારું થયું, આજે મેં આ વાત જાણી ! નહિ તો, આખી જિંદગી મારા દિલમાં, પતિએ મને કાઢી મૂકી હતી એવો ડંખ રહી જાત !'

પછી કશ્યપે રાજાને સંબોધીને કહ્યું : 'બેટા! તારો આ પુત્ર સમસ્ત ભૂમંડળનો અદ્વિતીય મહારાજા થશે, અને આખી પૃથ્વીનો ભર્તા બનીને પાછલી વયે ભરત નામે પ્રસિદ્ધ થશે. '

એ સાંભળી રાજાએ કહ્યું : ' ભગવાન ! આપે એ બાળકના સંસ્કાર કર્યા છે, એટલે જે ન થાય એ ઓછું !'

અદિતિએ કહ્યું : ' કણ્વ અને મેનકાને તુરતાતુરત આ સમાચાર પાઠવો ! '

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

તરત જ કશ્યપે બે શિષ્યોને કણ્વ અને મેનકાને આ શુભ સમાચાર કહેવા મોકલ્યા. પછી તેમણે રાજાને કહ્યું: 'બેટા ! રાજધાની છોડ્યે ઘણા દિવસ થયા, એટલે હવે મોડું ન કરતાં, પત્ની અને પુત્રને લઈને જાઓ !'

'જેવી આજ્ઞા!' કહી મહર્ષિને પ્રણામ અને પ્રદક્ષિણા કરી રાજા પુત્ર તથા પત્નીને લઈને રથમાં બેઠો, અને ક્ષેમકુશળ પોતાના દેશમાં આવી પહોંચ્યો.

પછી ખાધું, પીધું ને રાજ કર્યું.

पुस्तकालय गुरुकुल कांगड़ी

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

કમલ પ્રકાશન મંદિર

સુંદર અને સંસ્કારી સાહિત્ય પ્રકાશનની સંસ્થા

પ્રવૃત્તિઓ

૧. ગૃહિણી ગ્રંથમાળા

પૃષ્ઠ ૪૦૦ : વાર્ષિક લવાજમ પાંચ રૂપિયા

૨. કિશોર ગ્રંથમાળા

પૃષ્ઠ ૪૦૦ : વાર્ષિક લવાજમ પાંચ રૂપિયા

૩. શિશુભારતી ગ્રંથમાળા

પૃષ્ઠ ૪૦૦ : વાર્ષિક લવાજમ પાંચ રૂપિયા

૪. કમલ (બાલ માસિક)

૫. શિશુમંગલ (બાલ વાર્ષિક)

કમલ પ્રકાશન મંદિર

ગૂજરાત એજન્સી, ભદ્ર, અમદાવાદ.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar